

Program Národní a kulturní identity (NAKI II)
Projekt VaV MK ČR DG20P02OVV019

Praktické přístupy k územní ochraně historické kulturní krajiny

Specializovaná mapa s odborným obsahem

**Identifikace kulturně historických hodnot
celku historické kulturní krajiny**

Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)

Textová část

Předkladatel výsledku:

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební
Thákurova 7, 166 29 Praha 6 – Dejvice

Hlavní řešitel (autor – garant výsledku):

doc. Ing. arch. Ivan VOREL, CSc.

Spoluřešitelé (spoluautoři)

prof. Ing. arch. ThLic. Jiří KUPKA, Ph.D.

Ing. arch. Karel KUČA

Ing. arch. Simona VONDRÁČKOVÁ, Ph.D.

RNDr. Oldřich VACEK, CSc.

Výstup byl zpracován v rámci řešení I. etapy projektu, jejímž cílem je ověřit praktickou využitelnost typologie historické kulturní krajiny ČR na správních územích obcí s rozšířenou působností

Praha 2022

I) POPIS DOSAŽENÝCH PŮVODNÍCH VÝSLEDKŮ

Předložená specializovaná mapa s odborným obsahem „Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)“ je původním výsledkem výzkumu v rámci řešení I. etapy projektu VaV MK ČR Programu Národní a kulturní identity (NAKI II) DG20P02OVV019 „Praktické přístupy k územní ochraně historické kulturní krajiny“. Práce na specializované mapě měly za úkol ověřit na vybraném modelovém území správního obvodu ORP Poděbrady, metodické principy a postupy vymezení celků a typologických jednotek historické kulturní krajiny (HiKK) dle metodiky Typologie historické kulturní krajiny České republiky (metodika s osvědčením č. 203 Ministerstva kultury, odboru výzkumu a vývoje, ze dne 18. 6. 2020, č. j. MK 40137/2020 OVV, sp. zn. MK-S 16383/2015 OVV), která byla vyvinuta stejným výzkumným týmem v rámci předchozího projektu VaV MK ČR Programu NAKI II DG16P02M034 „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky“ (2016-2020).

Jde tedy o inovativní, nově vyvinutou metodu vymezování historických kulturních krajín České republiky, která je prostřednictvím specializované mapy ověřována a konkretizována, včetně její využitelnosti v památkové péči. Identifikace kulturně-historických znaků vybraného celku historické kulturní krajiny (Rožďalovické a Dymokurské rybníky), vyhodnocení jejich vztahu k typologické jednotce a zakres relevantních znaků a hranice typologické jednotky ve specializované mapě jsou pak dalšími původními výsledky výzkumu. Zásadním inovativním vkladem řešitelského týmu je identifikace a interpretace znaků historické kulturní krajiny ve vztahu k identifikovaným typologickým jednotkám HiKK.

Cíle výsledku

Specifickým cílem výsledku specializovaná mapa s odborným obsahem je ověřit praktickou využitelnost Typologie historické kulturní krajiny České republiky (Ehrlich et al., 2020) na správním území obce s rozšířenou působností Poděbrady, které je reprezentativním územím starosídelní krajiny Polabí (Středolabská tabule) s intenzivním zemědělským využíváním, tj. identifikovat a dokumentovat hodnoty historické kulturní krajiny a prostorově vymezit krajinné celky a typologické jednotky HiKK s významnými kulturními hodnotami, jež představují potenciál ochrany území ve veřejném zájmu.

Prostřednictvím aplikace typologie získají jak odborná organizace památkové péče (Národní památkový ústav), tak výkonné orgány státní památkové péče odborně fundovaný materiál, který je nezbytným podkladem pro případné prohlášení ochrany vybraných území podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „památkový zákon“), především formou památkových zón krajinného typu. Tím metodika přispívá k naplňování Státní kulturní politiky na léta 2015–2020 (s výhledem do roku 2025), která jako jeden z cílů výslovně deklaruje další prohlašování krajinných památkových zón, zaměřených zejména na typy, které jsou dosud mezi chráněnými územími zastoupeny nedostatečně (Ehrlich et al., 2020). Kromě resortu památkové péče může být vytvoření moderního odborného podkladu využitelné pro kvalifikované rozhodování dalších odborných orgánů a orgánů státní správy a samosprávy, vlastníků, správců a uživatelů jednotlivých částí krajiny, jakož i podkladu pro zadavatele, pořizovatele a projektanty územně plánovací dokumentace a dalších plánů v oblasti ochrany a rozvoje území. Výstup je využitelný také v oblasti všech stupňů vzdělávání a zvyšování povědomí veřejnosti o hodnotách krajiny naplňujících její identitu. Verifikace hranic vymezených celků a typologických jednotek HiKK a jejich typů a podtypů v rámci správního území ORP byla následně provedena na základě podrobného zpracování modelového území vybraného celku HiKK, kterým je částečně reliktní krajina soustavy Rožďalovických a Dymokurských rybníků (resp. její část zasahující na území správního obvodu ORP), kde byly podrobně identifikovány a popsány znaky přítomných typologických jednotek resp. jednotky HiKK, definován potenciální památkový zájem a možnosti jeho památkové ochrany.

Konkrétními cíli zpracované specializované mapy s odborným obsahem je tedy a) vymezení všech celků a jednotek historické kulturní krajiny na území správního obvodu ORP Poděbrady dle uvedené metodiky; b) podrobná identifikace znaků vybraného celku resp. jednotky historické kulturní krajiny Rožďalovické a Dymokurské rybníky, které jí zařazují do identifikovaného do typu resp. podtypu historické kulturní krajiny dle uvedené metodiky.

Výsledek typu specializovaná mapa s odborným obsahem naplňuje plánované cíle dle projektu bez dodatečných změn či odlišností oproti původnímu plánu.

Vlastní výsledky

Správní obvod ORP Poděbrady je reprezentativním územím starosídelní krajiny Polabí (Středolabská tabule) s intenzivním zemědělským využíváním. Její struktura nese silné stopy hospodaření 19. století s rušením rybníků, regionální specializací zemědělské výroby a historických průmyslových staveb. Těžišti území jsou Poděbrady, Městec Králové a Dymokury, v sídelní struktuře venkovské krajiny převládají návěsní vesnice ortogonální i neortogonální a též parcelační vsi. Ačkoli je v některých částech zdejší krajina silně pozměněna velkovýrobním socialistickým hospodařením, fragmentárně v ní zůstaly stopy historické krajinné struktury vč. významných stop starší kultivace krajiny (rybníční soustavy, hradiště).

Dle uvedené metodiky byly na území ORP vedle lokalit s přítomností různorodých znaků nalezeny segmenty krajiny, které mají výraznost, ucelenost a soustředěnost znaků určitého krajinného typu. V řešeném území bylo identifikováno šest celků a deset typologických jednotek HiKK, přičemž části některých celků leží i mimo hranice řešeného území. Celek HiKK Poděbradsko tvoří čtyři typologické jednotky: Poděbradské Lhoty (typ 7: Krajina se specifickou strukturou osídlení), Město Poděbrady (typ 17: Krajina města), Lázně Poděbrady (typ 4: Krajina lázní) a Libice nad Cidlinou (typ 16: Krajina hradišť). Celek HiKK Chlumecko tvoří čtyři jednotky, z nichž pouze dvě (či jejich části) zasahují na území ORP Poděbrady (jejich těžiště ovšem leží mimo řešené území), a to: Chlumecká obora (typ 15: Krajina obor a lesů) a okrajově Chlumecká komponovaná krajina (typ 1: Geometricky komponovaná krajina). Další jednotky HiKK tvořící celek Chlumecko leží mimo území ORP (Chlumecká rybníční soustava – typ 13: Krajina rybníků, částečně reliktní, a Chlumec nad Cidlinou – typ 17: Krajina města). Celek Poděbradsko-nymburská rybníční soustava je tvořen jedinou typologickou jednotkou (typ 13: Krajina rybníků, reliktní), stejně jako Rožďalovické a Dymokurské rybníky (typ 13: Krajina rybníků, částečně reliktní), obě rybníční soustavy zasahují i mimo řešené území. Izolovaným celkem tvořeným jednou jednotkou je Oškobrň (typ 16: Krajina hradišť). Na území ORP zasahuje i celek / jednotka HiKK Labe (typ 25: Lineární industriální krajina), ač se překrývá s celkem Poděbradsko, jeho / její těžiště leží mimo území a není proto zahrnut do jednoho celku s Poděbradskem (cenné znaky typologické jednotky Labe jsou na území celku Poděbradsko vnímány jako ostatní znaky HiKK).

C1) CELEK HIKK PODĚBRADSKO

Celek HiKK se rozkládá v okolí města Poděbrady, které jsou jeho těžištěm a na které je navázáno nejvíce kulturních a historických hodnot. Jde o typologicky pestrý celek, ve kterém se nachází a částečně překrývají čtyři typologické jednotky HiKK (1a – 1d)

C1-J1) Jednotka HiKK Město Poděbrady (typ 17: Krajina města)

Ačkoli krajinu města lze vymezit prakticky pro každé město (velké i malé), z hlediska památkové péče to má význam jen tam, kde souhrn urbanizovaného území a okolní krajiny, tedy obraz města v krajině, vykazuje významné kulturní hodnoty. Město Poděbrady, také díky svému

lázeňskému charakteru, vyniká prolnutím urbánní a krajinné struktury natolik, že jej lze bezpochyby vymezit jako jednotku HiKK v rámci celku HiKK Poděbradsko.

Poděbrady leží ve zcela ploché krajině středního Polabí mezi Kolínem a Nymburkem. Labe v tomto úseku teče severozápadním směrem, ve vzdálenosti 3,5 km jihovýchodně před Poděbrady přijímá z pravé strany řeku Cidlinu. Okolí Poděbrad patří k nejdříve osídleným oblastem Čech. Na velmi bohaté pravěké horizonty zde již v 6. století navázalo slovanské osídlení, doložené z poděbradského levobřeží. Na vývoj osady a celé oblasti měla bezpochyby vliv i existence hradiště v nedaleké Libici nad Cidlinou, které bylo v určitém ohledu předchůdcem Poděbrad. Bylo založeno v 8. století a ve druhé třetině 10. století se stalo sídlem mocných Slavníkovců a slovanskou metropolí východních Čech. V roce 995 došlo na Libici k vyvraždění Slavníkovců Přemyslovci, kteří zde následně udělali centrum přemyslovské správy kraje. Na místě paláce vznikla nová stavba. Po požáru v roce 1130 osídlení akropole skončilo. Během 12. století se přesunulo do prostoru předhradí a akropole zpusťla. Vývoj Libice jako vsi však dále pokračoval. Správní funkci Libice zčásti převzalo nové blatné hradiště Oldříš, rozhodující část správních funkcí Libice však přešla na nové blatné hradiště Havraň při říčce Mrlině. Tehdejší krajinou protkanou spleťtíou sítí říčních ramen v lužním lese procházela dálková obchodní cesta zv. Kladská, směřující z Prahy do východních Čech a dále do Slezska a Polska. Tato významná komunikace přetínala řeku Labe západně od centra dnešních Poděbrad v místech, kde se říká Na Vinici. Tento brod byl využíván již od mladší doby kamenné. Nedaleko brodu vznikla prastará osada a malá strážní tvrz. Těžiště raně středověkého osídlení Poděbrad však leželo asi dva kilometry jihovýchodně od náměstí, při labských ramenech na okraji lužního lesa, v polovině vzdálenosti mezi libickým hradištěm a poděbradským brodem.

V písemných materiálech se název Poděbrady objevuje zhruba od poloviny 12. století. Ve druhé polovině 13. století získal Poděbrady jako odúmrtí král Přemysl Otakar II., který v letech 1262 až 1268 zbudoval na strategickém místě na nevysoké opukové terase bezprostředně nad řekou kamenný hrad. V jeho podhradí, kam se začalo přesouvat těžiště osídlení, se tvořila nová sídelní aglomerace, kde žila hradní čeleď, první obchodníci a řemeslníci. Poděbrady se měnily v poddanské městečko.

Největšího rozkvětu doznalo poděbradské panství za pánů z Kunštátu, kteří je získali od Karla IV. Nejvýznamnější postavou rodu byl Jiří z Poděbrad, roku 1458 zvolený českým králem. S jeho osobou lze zřejmě spojit přeměnu Poděbrad ve skutečné město. Těžiště osídlení se posunulo do polohy severozápadně před hradem. Za vlády Ferdinanda I. se město dočkalo začlenění mezi tzv. královská komorní panství. Po velkém požáru v roce 1681, kdy radnice a valná část do té doby dřevěných domů lehla popelem, bylo nařazeno stavět na náměstí domy zděné. Město tak v krátké době změnilo svůj charakter. Byly zbořeny městské hradby a zavezeny příkopy. Do poloviny 18. století Poděbrady stagnovaly a podařilo se pouze obnovit pusté domy, aniž by se město rozšiřovalo. Větší význam nemělo ani založení železitých lázní na Zálabí. Za vlády Marie Terezie byl zámek přestavěn do současné podoby (1752–57) a město se začalo opět rozvíjet. Kolem roku 1800 začala výstavba i na druhé straně Labe, rozšiřovala se předměstí, vznikaly nové místní části. Rozvoj města v první třetině 19. století ovlivnila výstavba císařské silnice z Prahy do Hradce Králové, ve druhé polovině 19. století podpořila rozvoj výstavba významné železniční spojky z Kolína do Nymburka. Poděbradské panství v roce 1840 zakoupil vídeňský bankéř Jiří Sina. Pravnučka bankéře kněžna Chariclea se zde se svým manželem knížetem Filipem Arnoštem Hohenlohe z Schillingfürstu usadila natrvalo. Společenský život se na zámek navrátil a jeho rozvoj prospíval i městu. Historickým mezníkem v životě města byl rok 1905, kdy navštívil knížete známý proutkař von Bülow, který označil na vnitřním nádvoří místo silného pramene, jenž zde byl pak skutečně v hloubce 96,7 m navrtán. Tím rokem začíná nová kapitola vývoje města. V letech 1905 až 1914 byly položeny základy poděbradských lázní (Kuča, 2002). Město se zejména po ukončení první světové války rychle měnilo v město lázeňské, s lázněmi od roku 1926 specializovanými na léčení srdečních a cévních onemocnění. Rychle získalo věhlas nejen u nás, ale i daleko v zahraničí.

Lázeňské město má ve svém bezprostředním okolí charakteristické přírodní zázemí, které rozšiřuje jeho léčebné i rekreační dispozice. Vedle dalších velkých parků na Kostelním Předměstí (Purkyňovy, Tyršovy, S. K. Neumanna s dominantou vodojemu na konci aleje pyramidálních topolů) jsou rovněž známé lipové aleje podél Labe, lužní louky a lesnaté partie v prostoru starého labského ramene zvaného Skupice, Primátorské ostrovy mezi Skupicí a Labem, areál střelnice a golfového hřiště na levém břehu Labe a zejména Jezero a Obora s Jízdárnou (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Dodnes je v Poděbradech patrný velkorysý záměr organického prolnutí urbanismu se zahradní, parkovou a krajinářskou tvorbou, která na tradičních principech a jednoduchými cestami spoluvytváří jedinečným způsobem charakter lázní i města (Hendrych et al., 2011). Historické jádro Poděbrad včetně Kostelního předměstí a nové lázeňské čtvrti s parkem směrem k nádraží představuje památkově velmi hodnotný celek, který se roku 1992 stal městskou památkovou zónou. Ta zahrnuje i rozsáhlá území vilových čtvrtí. (Kuča, 2002).

C1-J2) Jednotka HiKK Lázně Poděbrady (typ 4: Krajina lázní)

Lázně Poděbrady tvoří nevelkou specifickou typologickou jednotku HiKK rámci celku HiKK Poděbradsko překrývající se z části s jednotkou HiKK Město Poděbrady. Počátky poděbradského lázeňství spadají do 17. století, kdy byl na levém břehu Labe objeven léčivý pramen železité vody a u něj zbudovány sice malé, ale po kraji známé lázně zvané „Železité lázničky“. Stávaly poblíž kostela Nanebevzetí Panny Marie vystavěného v roce 1516 na památku popravy kutnohorských havířů. Tyto první lázně zanikly v roce 1937, ačkoli předtím lokalitu Obora, na níž se nacházely, zakoupilo město a těžilo zde rašelinu (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Základy dnešních poděbradských lázní orientovaných na léčení nemocí srdce a oběhového ústrojí byly položeny v letech 1905 až 1914, přičemž do roku 1910 se to dělo v režii vlastníka panství, potom města, které lázně odkoupilo. Hlavní období výstavby poděbradských lázní a celého města pak spadá do let 1919 až 1939 (Kuča, 2002).

Novodobá historie lázní začala v roce 1905, kdy byl při hledání zdrojů pitné vody hrabětem Bülowem na druhém nádvoří zámku knížete Hohenlohe nalezen pramen minerální vody (Bülowův pramen). Dále došlo k zachycení pramene v zámeckém příkopu (pojmenovaný Hohenlohe). Třetí pramen v panské zahradě Dřevnici nesl název Chariclea. Majitel panství kníže Hohenlohe souhlasil s využitím pramenů pro lázeňské účely a pozval do Poděbrad ke konzultacím zástupce německé lázeňské společnosti z Berlína profesora Panwitze. V roce 1908 došlo k výstavbě a slavnostnímu vysvěcení malých lázní upravených ze staré panské stodoly pod názvem Knížecí lázně. V přilehlém parčíku byl vyzdvižen drobný dřevěný pavilónek nad pramenem Chariclea. Zahajovací lázeňská sezóna přinesla nečekaně velký úspěch, proto bylo v roce 1908 za lázeňskou budovou přistavěno druhé křídlo. Velký počet návštěvníků vyvolal nutnost rozšířit lázeňský provoz, což již kníže Hohenlohe nechtěl financovat, a tak lázně v roce 1910 výhodně odkoupila městská obec (Zeman, Zatloukal, 2014).

Nový ráz městu vtiskl architekt František Janda, který ještě před první světovou válkou vytvořil koncepci rozvoje lázeňského středu a dal mu ucelený secesní ráz. V roce 1910 byla podle jeho plánů postavena Zimní kolonáda, o rok později se na protější straně postavila ještě jedna kolonáda stejných forem s restaurací a cukrárnou. Mezi kolonádami vznikla hlavní lázeňská promenáda s lipovou alejí a nechyběl zde ani hudební pavilon. V roce 1911 zahájilo město podle Jandových plánů výstavbu Zimních lázní určených pro celoroční provoz, v témže roce postavilo město na místě Knížecích lázní Letní lázně a v roce 1912 vznikl v jejich blízkosti hotel U Krále Jiřího. Současně začalo budování lázeňského parku v historizujícím klasicistním a romantickém pojetí (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Postupně se podařilo nalézt další minerální prameny. V roce 1930 tu bylo již šestnáct zřídél. Nad vývěry pramenů byly budovány dřevěné a později zděné pavilony, některé vývěry byly vedeny do secesních pítek. Po první světové válce byla v roce 1919 za účasti české banky v Praze založena Akciová společnost Uhličité lázně a zřídla v Poděbradech. Ta nechala v roce

1923 rozšířit provoz Zimních lázní. Roku 1924 vypracoval František Janda urbanistický plán dalšího rozvoje lázní v Poděbradech, jejichž lázeňský střed se rozšířil až k železniční stanici. Ve třicátých letech koupila obec Baštovo zahradnictví a rozhodla realizovat konečné úpravy sadu na Masarykově náměstí vč. přeřešení styčných partií Lázeňského parku v klasicizující formě s dobovými detaily třicátých let. Jeho výměra je 1 ha, plocha celého sadu činí 5 ha. Ve středu nového parku měl dominovat nový kiosk pro podávání Poděbradky realizovaný v roce 1936. V roce 1937 vznikly v parku známé květinové hodiny inspirované podobnými v Žitavě. Budování parku na náměstí vyvrcholilo v letech 1937 až 1938 výstavbou Libenského kolonády. Lázeňský park a park na náměstí T. G. Masaryka jsou propojeny a dnes vnímány jako jeden celek (Centrální lázeňský park), od roku 2002 postupně komplexně rehabilitovaný. Další významné parkové úpravy byly provedeny v Husově ulici u léčebny Mír a lázeňského hotelu Zámeček. Západně od lázeňského parku vznikla na bývalé Chmelnici rozsáhlá vilová čtvrť s lázeňskými penziony.

Lázeňské město má ve svém bezprostředním okolí charakteristické přírodní zázemí, které rozšiřuje jeho léčebné i rekreační dispozice. Vedle dalších velkých parků na Kostelním Předměstí (Purkyňovy, Tyršovy, S. K. Neumanna s dominantou vodojemu na konci aleje pyramidálních topolů) jsou rovněž známé lipové aleje podél Labe, lužní louky a lesnaté partie v prostoru starého labského ramene zvaného Skupice, Primátorské ostrovy mezi Skupicí a Labem, areál střelnice a golfového hřiště na levém břehu Labe a zejména Jezero a Obora s Jízdárnou (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Dodnes je v Poděbradech patrný velkorysý záměr organického prolnutí urbanismu se zahradní, parkovou a krajinářskou tvorbou, která na tradičních principech a jednoduchými cestami spoluvytváří jedinečným způsobem charakter lázní i města (Hendrych et al., 2011). V roce 1948 byly lázně zestátněny a zřízeny Státní léčebné lázně Poděbrady, které i v období socialismu patřily k nejvýznamnějším československým kardiologickým lázním. Od roku 1992 zajišťuje lázeňský provoz akciová společnost Lázně Poděbrady, která navazuje na tradici meziválečné lázeňské akciové společnosti (Zeman, Zatloukal, 2014).

C1-J3) Jednotka HiKK Libice nad Cidlinou (typ 16: Krajina hradišť)

Jednou z typologických jednotek HiKK v rámci celku HiKK Poděbradsko je území hradiště Libice nad Cidlinou, jedna z nejvýznamnějších archeologických památek české raně středověké historie. Hradiště spojované s rodem Slavníkovců leží v příhodném místě u soutoku Labe s Cidlinou, na jedné z nejdůležitějších zemských cest raného středověku. Říční niva byla pravděpodobně protkána vedlejšími a slepými rameny řek Labe a Cidliny. Její povrch byl převážně, ovšem ne bez výjimky, odlesněn, převažovaly travní porosty mírně až silně zamokřených luk. Orná půda se pravděpodobně nacházela na říčních terasách (Princová, Mařík, 2006). Podle v okolí dochovaných reliktních říčních ramen a výsledků přírodovědných výzkumů je zřejmé, že hradiště bylo původně obklopeno a chráněno říčními rameny a bažinami při meandrující dolní Cidlině před jejím vtokem do Labe (Turek, 1971). Dvoudílné blatné hradiště se rozkládá na dvou terénních vyvýšeninách o maximální nadmořské výšce 192–193 m n. m. Tyto vyvýšeniny vznikly erozní činností řek Labe a Cidliny z vyššího nivního stupně labských teras, místy překrytých písčitymi i hlinitými eolickými sedimenty. Současný povrch obou vyvýšenin je 4–6 m nad úrovní říční nivy, kterou pokrývá oproti době existence hradiště přibližně 2 metry mocná vrstva přirozeného sedimentu (Růžičková, Zeman 1994). Předhradí (cca 14 ha) leží v prostoru dnešní obce Libice a je dnes souvisle zastavěno. Úzkou šíjí směrem k předhradí se nálevkovitě rozšiřující je k němu připojena na západní straně akropole (cca 11 ha), její vymezení je v terénu dobře patrné, po obvodu je akropole lemována nízkým valovým tělesem, pozůstatkem raně středověké obvodové hradby. Brána, původně vpravo od dnešního vstupu, byla v závěru vývoje hradiště opatřena bránou s kamennou spodní částí. Na ploše vnitřního hradiště byly odkryty základy kostela z 2. poloviny 9. století a paláce z 11. století.

Plocha hradiště byla osídlena již v pravěku (mj. v mladší době bronzové), slovanské osídlení je tu známo od 6. až 7. století. Souvisleji je však území osídleno až od století osmého, kdy se spojuje se sférou vlivu Zličanů. Leželo v severním cípu tehdejšího zlického území. 4,5 km na severovýchod se zvedá vrch Oškobrh – rovněž se starým hradištěm – a v návrších za ním už probíhala zlicko-charvátská hranice. Tehdy už byla plocha hradiště opevněna valem s dřevěnou konstrukcí. Po polovině 10. století byla Libice sídlem Slavníka, představitele předního z rodů vznikajícího českého státu, který ve východních Čechách vybudoval území s určitou mírou nezávislosti na Přemyslovcích. Tehdy byl vystavěn kamenný emporový kostel (délka přes 25 m) s půlkruhovou apsidou a příčnou lodí (šířka přes 18 m), při severní stěně stála roubená věž. Jižně od chrámu byl palác, doložena je i mincovna fungující od 80. let 10. století. Předhradí bylo rovněž opevněné. V 10. století tu stál kostel Panny Marie (zhruba v místech fary) a při východním okraji kostel sv. Bonifáce. Při jižní hradbě stál již kolem roku 900 kamenný dům kněží. Libická aglomerace, tj. husté osídlení v bezprostředním zázemí hradiště (Turek 1971), se rozprostírala v pásu táhnoucím se v ose severozápad-jihovýchod od předhradí na říčních terasách Cidliny. Sídlištní nálezy se koncentrují převážně na pravém břehu Cidliny na ploše přibližně 12 ha. Severně až jihovýchodně od předhradí uzavírá osídlený prostor celkem 7 pohřebišť (Mařík 2005), která jsou vzdálena od středu opevněného areálu předhradí 300–1200 m. Nejrozsáhlejší pohřební areál (cca 5 ha) se nachází na levém břehu Cidliny, na katastru dnešní obce Kanín (Princová, Mařík, 2006). Několik osad spjatých s libickým hradištěm zaniklo ještě před vrcholným středověkem.

V roce 995 došlo na Libici k vyvraždění Slavníkovců Přemyslovci, kteří zde následně udělali centrum přemyslovské správy kraje. Na místě paláce vznikla nová stavba. Po požáru v roce 1130 osídlení akropole skončilo. Během 12. století se přesunulo do prostoru předhradí a akropole zpusťla. Vývoj Libice jako vsi dále pokračoval.

Hradiště se těší soustavnému zájmu archeologů od konce 19. století. Hlavní pozornost je věnována osobnosti sv. Vojtěcha Slavníkovce a jeho rodu, jehož sídlem Libice byla. Výzkumy se zaměřily na akropoli i prostor předhradí (včetně domů, sakrálních staveb a pohřebišť). Byl získán objemný nálezoý fond, který je z velké části dosud nezpracovaný. Hustá síť sond pokrývajících nejen opevněný areál hradiště, ale i jeho aglomeraci, činí z Libice jedno z nejlépe prozkoumaných raně středověkých center na našem území (Princová, Mařík, 2006). V roce 1961 bylo hradiště prohlášeno za státní archeologickou rezervaci „Slavníkovská Libice“, jejíž ochranné pásmo zahrnuje celý intravilán a západně od obce chrání krajinné prostředí kolem hradiště. Vnitřnímu hradišti (akropoli) byl v roce 1989 udělen status národní kulturní památky „Slovanské hradiště Slavníkovců“.

Půdorys palácové a sakrální stavby a brány objevené archeologickým výzkumem ve středu východní části akropole je dnes v terénu vyznačen. Ostatní archeologické objekty vesměs nejsou zřetelně na povrchu terénu patrné. Nálezy jsou prezentovány v pamětní síni v budově obecního úřadu, u brány vnitřního hradiště stojí panelový informační památník (Památkový katalog, Státní archeologický seznam).

C1-J4) Jednotka HiKK Poděbradské Lhoty **(typ 7: Krajina se specifickou strukturou osídlení)**

Poděbradské Lhoty představují nevelkou typologickou jednotku HiKK v rámci celku HiKK Poděbradsko. Jde o ostrov specifické středověké kolonizace v podobě krátkých ulicových lánových vsí Kostelní Lhota, Přední Lhota, Vrbová Lhota a Písková Lhota, zatímco v širokém okolí převažují různorodé především návesní vesnické půdorysy (Kuča, 2009). V době, kdy poděbradské panství získali páni z Kunštátu (1352), bylo v lesích při silnici ze Sadské vysazeno patero nových vsí, které ještě v roce 1345 neexistovaly. Zdá se, že Boček z Kunštátu věnoval v polovině 14. století značnou pozornost rozšíření svého rodového majetku kolonizací širšího okolí. Nejvzdálenější ves Kří s chudším farním kostelem byla vysazena v části písčného lesního komplexu mezi Sadskou a Labem vlese zvaném Kersko, který původně patřil břevnovskému klášteru, na jih od obce Hradištko, mimo modelové území ORP Poděbrady. V roce 1357 pan Boček ke kostelu ve Kří

prezentoval kněze Petra. Zřejmě nevhodná poloha chudé vesnice však vedla k jejímu zániku (Boháč, 1972). Dodnes se v lese dochovaly téměř nepatrné vyvýšeniny, pozůstatky středověkých domů postavených ve dvou dlouhých řadách táhnoucích se ve směru sever – jih. Ve východní řadě stála tvrz, z níž je dodnes dochován tvrzištní pahorek obíhaný vodním příkopem (Památkový katalog). Větší životaschopnost ukázaly nové Bočkovy vsi v levobřežním Poděbradsku, tedy v lesním prostoru mezi Sadskou a „Královým brodem“ (Boháč, 1972). Jedná se o čtyři Lhoty, Kostelní, Vrbovou, Přední a Pískovou. Kostelní Lhota je v pramenech poprvé zmíněna v roce 1354, Vrbová Lhota až v roce 1535, Přední a Písková Lhota v roce 1553 (Historický lexikon obcí). Boháč (1972) klade první písemné zmínky v případě Kostelní Lhoty do roku 1359, ostatních Lhot do roku 1420. Všechny byly založeny německým právem v podobě dlouhých ulic. Bylo-li však obyvatelstvo německé, spíš nelze předpokládat (Šimák, 1938). Založení čtyř Lhot, nápadně seskupených v levobřežní části neúrodného a písčitého Poděbradska, uskutečněné v polovině 14. století Bočky z Kunštátu, vedlo i k založení nové fary v Kostelní Lhotě (Boháč, 1974). Uvedené vsi v současnosti nevykazují významnější urbanistické či architektonické hodnoty, jsou ale dokladem jisté specifické fáze středověké kolonizace Poděbradska.

C2) CELEK HiKK LABE

C2-J5) Jednotka HiKK Labe (typ 25: Lineární industriální krajina)

Řeka Labe tvoří přirozenou osu nejvýraznější lineární industriální krajiny v českých zemích. V modelovém území správního obvodu ORP Poděbrady se nachází jen její krátký úsek a zlomek celé typologické jednotky HiKK. Lineární industriální krajina vzniká nejčastěji podél velkých řek či plavebních kanálů, popřípadě podél železnice. V českých zemích je nejvýraznější lineární industriální krajina vázaná na řeku Labe. Řeka zde měla a má zásadní význam jako zdroj vodní síly, technologické vody a prostředek výroby elektrické energie. Sloužila také k přepravním účelům, nejprve dřeva formou vorů. Na českém dolním úseku Labe, který je přirozeně splavný, se lodní přeprava rozvíjela odedávna, na středním Labi až díky jeho novodobému zkanalizování. Vodní doprava dokázala konkurovat v 19. století i nově se rozvíjející železnici, která řeku zejména v její dolní části v dlouhých úsecích doprovází po obou březích. Na Labi leží mnoho významných průmyslových měst a jeho klíčový význam potvrzuje i novodobá soustava zdymadel a elektráren postavených ve 20. století, z nichž řada představuje stavby špičkové architektonické kvality (Kuča et al., 2020).

Střední a zčásti i dolní Labe protéká centrální českou polabskou oblastí, která je jádrem nejstaršího českého sídelního území. Řeka zde vždy hrála klíčovou roli a vázala se na ni již nejstarší mocenská centra osídlení (slavnickovské hradiště v Libici nad Cidlinou), ve vrcholném středověku se Labe stalo výraznou osou soustavy královských měst a také významných měst poddanských (Poděbrady), která vznikla vesměs u důležitých přechodů Labe.

První návrhy na regulaci a splavnění Labe vznikaly již od poloviny 17. století a již tehdy byly za výchozí bod považovány Pardubice. Na středním toku Labe byla situace kvůli silně meandrujícímu toku po všech stránkách odlišná od dolního Labe. Střední (a přirozeně též horní) Labe mělo již ve středověku zásadní význam pro plavení dřeva z Krkonoš a dalších lesů do nížiny, v 16. století zejména pro potřeby kutnohorských dolů. S útlumem těžby kutnohorských dolů od počátku 17. století objem plaveného dřeva po středním Labi výrazně poklesl, ale voroplavba pokračovala do počátku 20. století. Nešlo však jen o dřevo, ale i o dopravu zemědělské produkce (včetně ryb). Využívaly se prámy, které se plavily do Brandýsa nad Labem, kde bylo zboží překládáno na povozy. Obecně se však podoba středního Labe zásadněji neměnila a lodní doprava vyjma voroplavby či jiné příležitostné plavby po proudu se tu nemohla rozvíjet. Zemský sněm se v roce 1884 rozhodl prosazovat regulaci a splavnění Labe z Mělníka do Jaroměře. Střední Labe představovalo nejnáročnější úkol. Současně s výstavbou plavebních stupňů bylo třeba řeku téměř v celém průběhu převést do nového napřímeného koryta. Již tehdy se vyskytly hlasy volající po zachování jedinečné polabské lužní nivy

a vedení nového koryta po jejím okraji, ale přednost získala úspornější varianta. Splavnění středního Labe se stalo součástí vodocestného zákona z roku 1901, který zahrnoval i splavnění středního Labe od Mělníka až k Jaroměři. V letech 1903–1907 byly provedeny zaměření a pedologický výzkum území a připraven generální a první detailní projekt realizace. V Poděbradech probíhala od roku 1913 regulace, v letech 1914 až 1916 bylo postaveno zdymadlo, později elektrárna a do roku 1924 plavební komora. Unikátně dochovaná vodní elektrárna s autentickou, dosud funkční technologií a velmi hodnotným architektonickým řešením (vodní elektrárna, elektrárna, jez, rozvodna, strojovna, trafostanice), neoklasicistní technická stavba podle projektu Antonína Engela z roku 1913, postavená v letech 1914–1919 firmami Kruliš, Lanna, Hanauer, Vlček a Herzán, je v současnosti chráněná jako národní kulturní památka. Nachází se na jižní straně města, na levém břehu hlavního koryta řeky naproti zámku. Jedná se o jedno z nejstarších zdymadel ve středním Polabí a zároveň o cenný příklad technologického a provozního řešení tohoto typu vodních staveb (Památkový katalog).

Do začátku druhé světové války bylo střední Labe splavněno právě do Poděbrad. V období let 1926 až 1939 bylo na středním Labi dopraveno zhruba 100 000 tun nákladu ročně. Na středním Labi bylo již v polovině 19. století výrazně více mostů než na Labi dolním (v Poděbradech památkově chráněný dlouhý inundační most z let 1830 až 1832 vybudovaný v inundačním pásmu podél Labe, přes vlastní řeku pak řetězový most z roku 1842), přičemž středolabské mosty představují cennou kolekci moderních technických staveb, stejně jako architektonicky nejceněnější zdymadla (Poděbrady) a dohromady tvoří klíčovou stavební složku středolabské lineární industriální krajiny.

Vládní usnesení z roku 1963 stanovilo zvýšení podílu vodní dopravy v Československu. Tím byl oživen záměr splavnění Labe z Kolína do Pardubic. Ten v roce 1970 podpořilo rozhodnutí o vybudování tepelné elektrárny Chvaletice, zásobované hnědým uhlím po Labi. V roce 1996 však byla lodní doprava uhlí ukončena a převedena na železnici. Labská vodní cesta do Chvaletic tak v podstatě ztratila využití, s výjimkou lokálních výletních plaveb v Poděbradech. Střední Labe se prakticky v celé délce změnilo na kanalizovanou řeku, a to i nad Pardubicemi, kde se sice původně se splavněním také počítalo, ale realizované stavby tomu neodpovídají. Zkanalizováním se délka Labe na našem území zkrátila o 24,1 %. Toto zkrácení se přitom týká výlučně středního Labe. Z původní lužní krajiny se zachovaly jen fragmenty, neboť většina slepých ramen byla zavezena a proměněna na pole. Zkrácením řeky se urychlil nástup povodňové vlny a zmenšila se retence krajiny (Kuča et al., 2020).

C3) CELEK HIKK OŠKOBHR

C3-J6) Jednotka HiKK Oškobrh (typ 16: Krajina hradišť)

Plochou nevelký celek HiKK tvořený jedinou typologickou jednotkou HiKK je vrch Oškobrh (Voškovrch, Voškobrh, Wolfsberg), významná krajinná dominanta rovinatého okolí (285,3 m n. m.) ležící severovýchodně od obce Odřepsy ve vzdálenosti 6 km severovýchodně od soutoku Cidliny s Labem. Markantní mohutný vrch vévodící širému, částečně bažinatému okolí, volal a lákal kosídlení v raných dějinách kraje (Kotrba, 1959). Jedná se o výrazný svědecký vrch ze svrchnoturonských až coniackých slínovců a vápnitých jílovců s polohami křemitých jílovců, mělkým sedlem rozdělený na dva vrchy, zvedající se na pravém svahu údolí dolní Cidliny. Je částečně zalesněný dubovými porosty s příměsí smrku, habru, jasanu a borovice, na jižním srázu se nachází stepní lada (Demek, Mackovčín et al., 2006). Z jihovýchodní hrany plošiny Oškobru se otevírá pěkný výhled (Kafka, 1908). Oškobrh představuje významnou polykulturní lokalitu, pozoruhodný celek dvou hradišť a zaniklé středověké vsi na úpatí kopce. Hora Oškobrh byla přirozeným těžištěm oblasti, lemované tokem Labe a dvou jeho přítoků, řek Cidliny, sahající na severu až klesnaté vrchovině, a Mrliny. Již J. Hellich vyslovil názor, že zde sídlil slovanský kmen, který se proti sousedním Zličanům snažil obhajovat soustavou pomezních hradů, sledujících pravý břeh Labe, a který měl svůj kmenový hrad právě na Oškobru. J. Hellich a po něm R. Turek upozornili

na horu Oškobrň jako na možného předchůdce Libice ve funkci starého charvátského kmenového hradu (Kotrba, 1959).

Na jihozápadním vrchu protáhle kupovitého tvaru leží pozůstatky výšinného hradiště zvané „Na Hřebínku“ z několika pravěkých období, na severovýchodním vrchu s plochým rozlehlým temenem raně středověké výšinné sídliště v poloze „Na Kostelíčku“. Na této poloze stával dnes zaniklý kostel sv. Petra a Pavla. Archeologický ústav ČSAV podnikl v letech 1959 až 1962 výzkum v poloze Kostelíček s cílem revidovat polohu a stáří zaniklého kostela sv. Petra a Pavla, připomínaného v registrech papežských desátků v roce 1352. Byly prozkoumány základy, rozlišeny tři stavební fáze od 14. do 16. století a prozkoumána část přilehlého hřbitova (302 pohřbů). Roku 1707 byl kostelík v troskách, obnoven byl v letech 1734 až 1736, následně pak v roce 1782 Josefem II. zrušen, přestavěn v hájovnu a hospodářskou usedlost (Podlaha, 1910). Další osídlení představuje zaniklá středověká ves Oškobrňy, před husitskými válkami farní (Šubert, Borovský, 1883), na jihozápadním svahu, jejíž stopy jsou dnes již nezřetelné. Sedláček (1900) uvádí na jižním úbočí pod lesním domem malou tvrzku, jejíž násypy, ovšem již rozvezené, lze spatřit. Ves patřila k majetku Hradištského kláštera, jehož opati byli patrony zdejšího kostela. Byla v 15. století vypálena a její pusté pozemky byly zabrány k poděbradskému panství (Sedláček, 1900). V roce 1489 se ves připomíná jako pustá.

Poloha Hřebínek představuje vyšší ze dvou vrcholů. Je v současné době silně poškozena nedokončenou stavbou vodojemu a opukovými lomy. Po opevnění jsou patrné jen nepatrné stopy ve formě zbytků valů. Lokalitu zkoumal už J. Hellich. V roce 1898 prozkoumal dvě jámy. Jen malou část nálezů lze zařadit do období halštatsko-laténského. Vesměs jde o nálezy bylanské kultury (např. zdobený bronzový nákrčník). Nálezy z pozdní doby laténské, např. keramika se struhadlovitým drsněním či zlatá keltská duhovka nemají bližší lokalizaci. Ve východní části vrchu měl být nalezen železný nůž s bronzovou rukojetí ve tvaru hlavy bojovníka v přilbě, který není v současnosti identifikovatelný. V roce 1974 provedla na Hřebínku výzkum H. Sedláčková. Z předběžné zprávy plyne, že hlavní keramický materiál ukazuje na bylanskou kulturu. Na západní hraně ostrožny byla objevena kůlová palisáda dokládající ohrazení místa. V její těsné blízkosti při vnitřní straně byly nalezeny části lidských koster v nerituálním uložení. V roce 1985 zachytil stopy osídlení halštatského a únětického P. Břicháček (Památkový katalog, Státní archeologický seznam). K hradišti na Oškobrňu se dle Sedláčka (1900) váže podobná pověst jako k rytířům na Blaníku. Bezesporně se jedná o historicky mimořádnou lokalitu, z velké části reliktní.

C4) CELEK HIKK CHLUMECKO

Těžiště historických krajinářských hodnot Chlumecka se nachází mimo řešené území ORP Poděbrady. Dvě typologické jednotky HiKK zasahují na modelové území, další se na území ORP vůbec nevyskytují, ale jsou součástí celku HiKK, proto zde jsou pro úplnost též pojednány. Celkem byly v rámci celku HiKK identifikovány čtyři typologické jednotky HiKK.

C4-J7) Jednotka HiKK Chlumecká obora (typ 15: Krajina obor a lesů)

Chlumecká obora je menší typologickou jednotkou HiKK v rámci celku HiKK Chlumecko. Na území ORP Poděbrady se překrývá s typologickou jednotkou HiKK Chlumecká komponovaná krajina, jejíž těžiště leží mimo modelové území. Chlumecká obora (obora Kněžičky) leží na konci dlouhé komponované osy vycházející od zámku Karlova koruna až na zalesněnou táhlou vyvýšeninu 6 km západně od Chlumce nad Cidlinou. Obora pro chov daňků a muflonů o nadmořské výšce 238-262,5 m n. m. má celkovou rozlohu 680 ha. Žehuňská obora (tehdy Chlumecká obora) byla založena v roce 1562 a určena byla původně pro chov klisen a hříbat, přemístěných sem ze Sadské. Od roku 1611 je v majetku rodu Kinských. Během třicetileté války však zanikla. Dnešní barokní obora byla zřízena (obnovena) až za Václava Norberta Oktaviána Kinského v roce 1719. O

jejím stavebním vybavení před rokem 1760 však nic bližšího nevíme. Teprve za Františka Ferdinanda II. Kinského dostala reprezentativní charakter, přičemž klíčovou roli přitom hrála i jeho choť, Kristina z Lichtensteinu, která zde dala postavit lovecký zámek a kapli Ferdinanda s poustevnou a zvoničkou. O jejím mimořádném vztahu k oboře svědčí fakt, že byla roku 1819 pohřbena právě tam, v lesní kapli sv. Ferdinanda. Během 20. století kaple zchátrala a její torzo bylo strženo v roce 2010 (Památkový katalog).

Do oplocené obory se vstupovalo dvěma hlavními branami. Východní vjezd vytváří Bludská brána z roku 1774, sloužící původně jako hlavní vjezd do obory směrem od zámku. Tvoří ji dvojice pilířů nesoucích sochy jelenů v životní velikosti. Od Bludské brány vede dlouhá přímá alej na centrální planinu obory s nepravidelným obvodem, na kterou směřují cesty ze všech světových stran. Na jejich průsečíku byl vymezen (snad již dříve) téměř přesný osmiboký prostor, v jehož centru stála podle mapy stabilního katastru z roku 1841 jakási drobná dřevěná osmiboká stavba. Při severozápadní hraně tohoto prostoru stál nevelký zděný lovčí dům (Jägerhaus) a po celém obvodu planiny bylo v nepravidelné radiální kompozici rozmístěno sedm nevelkých objektů. Západním směrem vybíhá z planiny alej vedoucí do západní poloviny obory. Severní alej vede do polí v okolí Kněžiček (na pozdější císařskou silnici z Chlumce nad Cidlinou do Poděbrad). Zde byla na hranici obory postavena druhá, Kněžičská brána, při jejíž západní straně stával strážní domek. Jižní, nejkratší alej vede z centrální planiny do areálu loveckého zámku nad Žehuňským rybníkem. Tento areál, nazývaný Neugebau (Nové stavení), prodělal v 19. století řadu přestaveb, zejména ve švýcarském (nádražně-horském) stylu. V jeho jádru se zřejmě nachází původní barokní stavba. Lovecký zámek obory v dominantní poloze na terénní terase nad Žehuňským rybníkem je místem dálkového výhledu do krajiny. Součást historického areálu loveckého zámku je také hájovna (stará fořtovna), přízemní stavba barokního původu přestavěná neorenesančně v 19. století. Slouží dodnes jako zázemí Chlumecké obory (Kuča et al., 2020).

Chloubou obory býval chov bílých jelenů, z Kněžiček pochází bílá jelení zvěř chovaná dodnes v Žehuňské oboře. Koncem 19. a na začátku 20. století však došlo k obnově chovu dančí zvěře, v té době se již v oboře nechoval žádný bílý jelen. Od roku 1935 panství v Chlumci spravoval Zdeněk Radoslav Kinský, který kromě jiného v oboře založil pozorovací stanici ptactva a podnikl první kroky k vyhlášení oblasti za chráněné území. Během druhé světové války zabrali chlumeckým Kinským majetek nacisté, po válce československý stát (oboru obhospodařoval podnik Státní lesy). V roce 1948 bylo v oboře zřízeno odborné lesnické učiliště s internátem. V roce 1993 byl Kinským majetek v restituci navrácen, učiliště v oboře ukončilo činnost roku 1998.

C4-J8) Jednotka HiKK Chlumecká komponovaná krajina (typ 1: Geometricky komponovaná krajina)

Jednotka HiKK do modelového území správního obvodu ORP Poděbrady zasahuje jen velmi omezeně, svým západní výběžkem, Chlumeckou oborou. Geometrická kompozice Chlumecka je dána trojicí radiálních os (alejí) vycházejících od původně loveckého barokního zámku Karlova koruna. Nejvýznamnější a nejdelší byla Převýšovská alej vedoucí daleko do krajiny mimo vlastní město západním směrem do Chlumecké obory nad Žehuňským rybníkem, která je významným příkladem krajiny obor a lesů (a zároveň svébytnou jednotkou HiKK). Třebaže aleje jako takové až na jednu výjimku zanikly, je kompozice díky dominantní poloze zámku a stabilní pozici historických komunikací dodnes v krajině dobře čitelná.

Velké chlumecké panství na dolní Cidlině a Bystřici se zformovalo za Pernštejnů a ve druhé polovině 16. století patřilo k nejvýnosnějším komorním statkům v Čechách. Od roku 1620 bylo trvale majetkem Kinských (Vchynských). Václav Norbert Oktavián Kinský dal v roce 1710 postavit ve východní části chlumeckého náměstí mariánský sloup, od roku 1717 realizoval loretu severně za městem, roku 1719 postavil správní budovu Majorát u mostu na náměstí a obnovil Chlumeckou oboru nad Žehuňským rybníkem. Téhož roku 1719 převzal chlumecké panství František Ferdinand I. Kinský, kancléř království Českého a osobní přítel císaře Karla VI., který po své pražské korunovaci

odjel do Chlumce nad Cidlinou, kde pro něj František Ferdinand připravil působivou a sugestivní scénu. Během tří let (1721–1723) vyrostl na malém chlumu nový zámek Karlova koruna, dokončený těsně před korunovaci. Jeho autor Jan Blažej Santini-Aichl jej ztvárnil jako radiální trojosou symbolistní hmotovou kompozici parafrázující královskou korunu. V 18. století byl Chlumec cílem mnoha významných návštěv, které sem jezdily na hony. Rovněž sami Kinští vášnivě pěstovali a podporovali lovecký a s ním související jezdecký sport. Nový zámek neměl nahradit starý renesanční vodní zámek ve městě, nýbrž byl pojat jako reprezentativní barokní letohrádek a lovecký zámek, oddělený od města, uprostřed přírody, umožňující dojet ve stínu alejí přímo do okolních lesů a zejména do Chlumecké obory pro vysokou a černou zvěř.

Zámek Karlova koruna je středobodem geometrické kompozice chlumecké krajiny, která spočívá v trojici os, které se v zámku protínají (a poskytují stejné osově pohledy na jeho hmotu), respektive se od zámku rozbíhají do volné krajiny. Všechny tři osy byly osázeny jírovcovými alejemi. Jihovýchodní Chlumecká alej vedla do města se starým zámkem, jihozápadní Převýšovská do Chlumecké obory nad Žehuňským rybníkem, severní Vlkovská pak ke dvoru Žabí Lhotka s odbočkou k loveckému zámečku ve Vlkově nad Lesy (tento cíl je však patrně pozdější, protože nynější zámeček vznikl až na konci 18. století), přičemž první dvě aleje byly zároveň hlavními příjezdovými cestami od města a od Prahy. Chlumecká a Vlkovská alej byly krátké, neboť zajišťovaly pouze propojení zámku s existujícími cestami. Převýšovská alej vedla až do Žehuňské obory zcela novou trasou. V přímém směru mířila k lesu mezi Chlumcem a Převýšovem, prošla jím a východně od Převýšova se zalomila tak, aby tuto ves minula a dospěla opět zcela přímou trasou k východní bráně Chlumecké obory (dále pojednána samostatně).

Stavbou nového loveckého zámku Karlova koruna ve vyvýšené poloze nad městem se zcela změnila základní urbanistické vztahy. Hlavním těžištěm Chlumce už nebylo vlastní město s věží kostela a vodního zámku, ale nad ním nadřazené reprezentační lovecké sídlo, které k sobě město i celé okolí přitahovalo sítí tří radiálních osových alejí, jež výrazně rozčlenily chlumeckou krajinu a daly jí pevný řád. Protipólem tohoto reprezentativního loveckého areálu byl starý zámek ve městě, bohatě vybavený, se zámeckou kaplí. V této dokonalé podobě existoval Chlumec ani ne čtvrtstoletí. V roce 1745 totiž starý zámek ve městě zničil velký požár a jeho areál byl pak jen provizorně upraven a později zanikl. Lovecký zámek Karlova koruna tak získal rezidenční funkci, pro kterou nebyl plánován a uzpůsoben. Proto v sousedství zámku postupně vyrůstaly obytné budovy zámecké dependance. Nejstarším objektem dependance je Tereziánský trakt, nazvaný podle manželky Leopolda Kinského, Marie Terezie kněžny Capece-Rofrano. Stavba Tereziánského traktu musela být provedena mezi lety 1745/1760. Druhou rezidenční stavbou byl Liechtensteinský trakt. Pojmenování se váže na Kristinu, kněžnu z Liechtensteina, manželku Františka Ferdinanda II. Kinského. K velmi rozsáhlým stavebním akcím kolem zámku došlo za Oktaviána Kinského (1831–1895). Byly postaveny konírny, jízdná, Anežčin trakt aj. Podoba zámecké dependance při zámku Karlova koruna v Chlumci nad Cidlinou je výsledkem téměř dvousetletého vývoje jednak barokního a empírového, jednak novobarokního a secesního, který do architektury budov výrazně zasáhl.

Důsledkem nové rezidenční funkce zámku byl i vznik zámeckého parku. O jeho starších podobách nevíme prakticky nic, pravděpodobně slohově korespondoval s barokním zámkem. V 19. století prodělal celý park zásadní romantickou proměnu a následně byl upraven na krajinářský park anglického typu. Park o výměře přes 18 ha byl ve svém rozšířeném rozsahu ohrazen novým oplocením s pilíři zakončenými cimbuřím (Pacáková-Hošťálková et al., 2004). Při vstupu alejí, mimo území parku zachovaných, byly postaveny tři brány, které jsou jediným čistě novogotickým Míčovým romantickým dílem v zámeckém areálu.

Zámek Karlova koruna zůstává i dnes hlavní dominantou chlumecké krajiny, třebaže zámecký park již ze všech stran obklopuje zástavba. Chlumecká alej byla v roce 1984 vykácena a znovu osázena jírovcem a je dnes jedinou dochovanou alejí. Jde (spolu s dalšími chlumeckými alejemi) o jeden z nejvýraznějších kompozičních počínů v české krajině, který zasluhuje obnovu všude tam, kde je to možné (Kuča, 1995; Kuča et al. 2020; Vosáhlo, 2002).

C4-JX1) Jednotka HiKK Chlumecká nad Cidlinou (typ 17: Krajina města)

Celá vymezená typologická jednotka leží mimo modelové území správního obvodu ORP Poděbrady, je však součástí celku HiKK Chlumecko, který do modelového území zasahuje.

Chlumecká nad Cidlinou leží při březích řeky Cidliny, která vytváří rozsáhlou, dříve bažinatou nivu. Dominantním prvkem celého Chlumecka je dnešní zámecký kopec (254 m n. m.) poměrně pravidelného tvaru, tedy onen „chlumec“, který dal městu jméno. Vznik vsi Chlumecka souvisel s topografickými podmínkami výhodného přechodu přes nivu Cidliny. Za vlády Kinských se postupně proměnil v jedno z nejpůsobivějších barokních šlechtických sídel v Čechách. V letech 1721 až 1723 byl ve vyvýšené poloze nad městem postaven nový lovecký zámek Karlova koruna, který se stal viditelným ústředním bodem celého Chlumecka. Chlumecká nad Cidlinou si vcelku beze změn zachoval, vyjma areálu starého zámku, historický půdorys. Starší zástavba však byla ve 20. století téměř bez výjimky zmodernizována, takže památková podstata města spočívá v jednotlivých významných architektonických dominantách, mezi nimiž zcela jedinečnou hodnotu představuje areál zámku Karlova koruna. Velmi hodnotné jsou i některé novodobé městské dominanty a některé vily. Ostatní byly bohužel rovněž necitlivě upraveny. Mimořádně cenné je i panorama města, zejména od východu. Téměř celé město včetně širšího areálu zámku Karlova koruna je od roku 1996 chráněno formou památkového ochranného pásma (Kuča, 2000).

C4-JX2) Jednotka HiKK Chlumecká rybníční soustava

(typ 13: Krajina rybníků / částečně reliktní)

Celá vymezená typologická jednotka leží mimo modelové území správního obvodu ORP Poděbrady, je však součástí celku HiKK Chlumecko, který do modelového území zasahuje.

Řada významných historických rybníčních soustav se dochovala pouze částečně. Charakteristickým příkladem je Chlumecká rybníční soustava v povodí Cidliny a do ní v Chlumci nad Cidlinou ústící Bystřice, která patří k našim nejstarším a dříve i nejvýznamnějším. Byla jednou ze tří největších rybníčních soustav v Polabí. Je málo známo, že současná podoba krajiny, v níž i nadále existuje řada rybníků, je z velké části reliktní. Hráze mnoha vypuštěných rybníků však existují nadále a někdejší plochy rybníků zpravidla ani nejsou zastavěné. Tato krajina má tak vysoký potenciál pro zvýšení retenční schopnosti území a boje proti suchu v daném regionu. Chlumecká krajina rybníků je tedy dnes z velké části reliktní. Hráze vypuštěných rybníků však existují nadále. Tak jako jinde, i zde existuje možnost jejich obnovy v rámci retence vody v krajině a boje proti suchu (Kuča et al., 2020)

C5) CELEK HIKK PODĚBRADSKO-NYMBURSKÉ RYBNÍKY

C5-J9) Jednotka HiKK Poděbradsko-nymburská rybníční soustava

(typ 13: Krajina rybníků / reliktní)

Na území ORP Poděbrady zasahuje pouze část typologické jednotky, která pokračuje i mimo modelové území.

Poděbradsko, silně zaplavované a podmáčení vodami Labe, Cidliny a Mrliny, patřilo původně mezi málo úrodné, bažinaté krajiny. Od 14. do 16. století zde vznikala soustava 250 umělých nádrží, které napájely řeky Cidlina, Mrlina, menší říčky, potoky a umělé kanály (stoky, strouhy) Sánský a Nový (Semotanová, 2016). Jen málokterá v minulosti významná rybníční soustava zanikla úplně. Poděbradsko-nymburská rybníční soustava patří k těmto výjimkám. Její součástí přitom byl i vůbec největší rybník v českých zemích, Blato o rozloze cca 990 ha. Podobně jako na Třeboňsku, ani zde nebylo vybudování rybníční soustavy možné bez náročných technických řešení včetně dlouhých

liniových staveb, které zajišťovaly efektivní nakládání s dostupnou vodou v krajině, mezi nimiž významem i délkou vyniká dodnes existující Lánská strouha. Všechny rybníky byly sice vypuštěny a jejich plochy dnes slouží jako pole, hráze však většinou přetrvávají a i v tomto případě by alespoň částečná obnova rybníční soustavy v této výrazně suché a bezlesé krajině stála za úvahu (Kuča et al., 2020).

Východně od Poděbrad se rozkládá téměř plochá krajina bývalých blat, kterou charakterizuje těžká hlinitá ornice s částmi zvětralé opuky nebo jílu a slínovitý podklad nepropouštějící vodu. Od Labe ji odděluje nízká terénní vlna táhnoucí se od Křečkova přes Pátek k Odřepsům. Východní okraj blat tvoří nízký hřbítek v linii Senice – Srbce – Vlkov pod Oškobrhem. Ten způsobuje, že voda z prostoru Velenic, Vrbice a Opočnice neodtéká k východu (do blat), ale k severu. Poděbradská blata tak postrádají povrchový zdroj vody a jsou odkázána na dešťovou, popřípadě spodní vodu. Jádrem blat mezi vesnicemi Pátek, Kouty, Úmyslovice a Senice tvoří mělkou proláklinu, ze které může voda odtékat jen severně od Koutů. Již samo pojmenování nasvědčuje, že zde v minulosti bývaly bažiny a v některých periodách snad i mělké jezero. Podobný charakter má i širší oblast východně od Poděbrad a Nymburka, kterou protéká říčka Mrlina. V této ploché krajině vznikla jedna z našich největších rybníčních soustav, která však později zanikla, respektive proměnila se v reliktní krajinu rybníků.

První již v roce 1345 a pak kolem roku 1430 je zmínka o nebeském rybníku na blatech. Výtok z prolákliny byl pravděpodobně nějakým způsobem přehrazen, ale velký rybník zde bez dalšího zdroje vody vzniknout ještě nemohl. To platí o celé zdejší krajině. Západněji, kolem Mrliny na nymburských blatech, byla situace pro zřizování rybníků poněkud příznivější, neboť z této říčky bylo možné vést vodu náhony. Jako zdroj vody pro poděbradská blata mohla být využita jediná řeka Cidlina (ústí pod Libicí nad Cidlinou do Labe). Poděbradské panství získali v roce 1347 mocní páni z Kunštátu a udrželi si je do roku 1495. V letech 1434 až 1458 tak byl držitelem Poděbrad i pozdější český král Jiří z Poděbrad (a Kunštátu). Tomu se v roce 1436 podařilo uchvátit vesnice svatojiřského kláštera na dolní Cidlině pod Žehuní. Teprve to umožnilo výstavbu pozoruhodného technického díla – Lánské strouhy (nově a nesprávně nazývané Sánský kanál). Mezi Libněvsí a Badry byla Cidlina nadržena Baderskými stavidly, od kterých strouha mířila po nízké terénní vlně k severozápadu přes Opolánky, Odřepsy, Pátek a Křečkov, souběžně s tokem Labe, ale zaústěna byla po 16,15 km do Mrliny nad Nymburkem. Pozoruhodnost tohoto vodního díla je dána tím, že výškový rozdíl na jeho délce činí jen asi 12 m (197–185 m n. m.). Od vodního mlýna nad Odřepsy byl vyveden odbočný náhon vedoucí vodu do nevelkého Odřepského rybníka a z něj do prolákliny blat, kde byl napuštěn obrovský rybník Blato o výměře původně přesahující 1 000 ha. Byl to největší rybník v českých zemích (do té doby byl patrně největším rybníkem Dvořiště) a jeho velikost byla předurčena tvarem prolákliny. Tím byla limitována i jeho hloubka, která průměrně činila 2,2 m a nejvýše 3,1 m. Na rozdíl od Lánské strouhy nepředstavoval technicky náročné dílo, neboť pro jeho vznik postačovalo vybudovat krátkou a nikterak mohutnou hráz severně od Koutů. Vodu do Blata bylo možno napouštět i přímo z Lánské strouhy ve vsi Pátek, kde také byly sádky.

Baderská stavidla byla údajně vybudována v roce 1445, ale vznik Lánské strouhy a rybníku Blato pravděpodobně spadá až do pozdější doby, po roce 1470 či 1475, tedy za Hynka z Kunštátu, který v letech 1472 až 1492 spravoval panství samostatně. Jeho předchůdce, Viktorin z Kunštátu, získal v roce 1471 sousední kolínské panství (fakticky je zabral již před rokem 1459 Jiří z Poděbrad). Zde, mezi nynější Volárnou a Velkým Osekem, byl následně vybudován velký rybník Bačov o rozloze téměř 4 km². Také do něj byla vedena voda z Cidliny nově prokopenou Bačovskou strouhou. Ta byla vyústěna jen o málo výše nad Lánskou strouhou a vedena souběžně s Cidlinou přes Sány, kde se stočila k jihu. Původní situaci zachycuje ještě I. vojenské mapování (1780–1783). Nyní je zde situace jiná, neboť Cidlina teče po novodobé regulaci kolem Sán v trase tohoto kanálu, jehož pokračování je dnes bez vody a existuje až za vsí jako Sánská Bačovka. Prostor pro další rybníky v tomto území nebyl. Zřízení Bačova bylo technicky poměrně náročné, neboť vyžadovalo vybudování 2,3 km dlouhé a dodnes z velké části existující hráze. Odvedení podstatného objemu vody z Cidliny oběma kanály způsobilo, že její nejdolejší úsek zůstával po většinu roku téměř prázdný. To také vedlo ke zrušení mlýna v Libici nad Cidlinou. Jeho náhradou byl Nový mlýn na Lánské strouze

pod Odřepsy, o kterém se traduje, že jej postavil již Jiří z Poděbrad a daroval jej své manželce Kunhutě.

Rybniční soustava severně od Poděbrad je tradičně nazývána Poděbradskou, ale jediným dalším větším rybníkem, který zde poděbradské (od roku 1495 královské komorní) panství vybudovalo kromě Blata, byl rybník Křečkovský mezi Blatem a vsí Křečkovem, napájený z Blata. Vznikl někdy před rokem 1553. Všechny ostatní velké rybníky zde vybudovalo královské město Nymburk. Vladislav II. Jagellonský roku 1497 Nymburským povolil, aby své rybníky Budiměřický a Hrádkovský napájeli z Blata. Oba rybníky jiný zdroj vody k dispozici neměly. V povolení se výslovně uvádí, že město vykope strouhy svým nákladem. Strouha pro Budiměřický rybník mezi Kouty a Budiměřicemi vyžadovala prokopat nízký terénní předěl západně od Koutů. Pro Hrádkovský rybník jižně od Budiměřic bylo výhodné prokopat paralelní náhon, později využitý i pro Křečkovský rybník (a ten zase umožnil i přepouštění vody do Budiměřského rybníka). Hrádkovský rybník vznikl na pozemcích v husitských válkách zaniklé vsi Syrovátka (doložena 1348) a tvrze Puštěhradu. Nymburským rybníkem byl i velký Šumbor severně od Blata a Úmyslovic, napájený jak z Blata, tak (od počátku?) i od severu z Mrliny. Tím byla základní rybniční soustava kolem Blata dobudována a její souhrnná výměra činila 18 km² rybniční plochy.

V roce 1535 město Nymburk vlastnilo 10 velkých rybníků. Kromě výše uvedených město vybudovalo také rybniční soustavu na pravém (západním) břehu Mrliny. O jejím vývoji není mnoho známo a v případě severní části soustavy neznáme dostatečně ani její podobu, protože zanikla dříve, než byla zachycena na mapách. Jižní část soustavy, mezi Chleby a Nymburkem, tvořily dva velké rybníky, oddělené jen hrází: Chlebský a Bobnický, a dva středně velké rybníky Rašovský a Draho. Chlebský rybník i menší předchůdce Bobnického rybníka snad existovaly již v 15. století. Město Nymburk v tomto území po roce 1500 vykupovalo pozemky, patrně pro zamýšlený či rozšířený rybník Bobnický (zvaný též Křečovský či Kašparovský) o výměře asi 2,7–3 km². V roce 1514 již Chlebský a Bobnický rybník existovaly.

Největší rybník severní části soustavy, Jílecký, byl zřízen kolem roku 1509 (naposledy je zmíněn roku 1632). V tomto roce město uzavřelo smlouvu s Jiřím Křineckým, majitelem ronovského panství, o strouhách pro zásobení nových rybníků vodou. Snad šlo o Vestecký kanál z Mrliny, který odbočoval u Křince, byl posilován pravostrannými přítoky, zejména Křineckou Blatnicí, a přiváděl vodu do všech pravobřežních rybníků, které by jinak byly odkázány jen na drobné potoky Ronovku a Klobuš. Zdá se, že po roce 1542 dosáhly nymburské rybníky maximální rozlohy.

Problémem Poděbradsko-nymburské rybniční soustavy byla absence středních a menších výtažných rybníků. Pro tento účel byly proto využívány i některé poměrně velké rybníky. To bylo hlavním důvodem, proč byla v letech 1576 až 1579 soustava doplněna o 10 nových menších rybníků. Terén vhodný pro nové rybníky se nacházel jen po východní straně Blata, kde se některé mělké úžlabiny nad Blatem ještě daly přehradit. Některé z nových rybníků však byly koncipovány jako pouhé vydělení hrází z výběžků rybníka Blato (Vyhlíd, Rohlík), jehož výměra tak po realizaci poklesla na 9,83 km². Pouze do tohoto území bylo také možné přivést vodu z Lánské strouhy Novou strouhou, vedenou od Mlýnku k severu. Měla zásobovat i obrovský nový kapří rybník pro násadu 1 600 kop severně od Blata (pravděpodobně mezi Činěvsí a Šumborem). Královská komora s realizací tohoto záměru váhala a teprve v dubnu 1579 vyslala komisi, která jej (vyjma nového velkého rybníka) schválila. Konstatovala také, že realizace záměru již před několika lety začala. Právě v té době se totiž lovila tříletá ná sada nového rybníka Zasmušila, který tedy musel být hotov již v roce 1576. Existovaly již také rybníky Nadýmač a Okřínek, Skoukal se právě stavěl (na půdě vykoupené od 4 sedláků ze Senice). Také Nová strouha již v úseku od Mlýnku po Nadýmač existovala. Definitivní souhlas se zřízením rybníků a skoupením vsi Senice, který v červnu 1579 vydal Rudolf II., byl tedy jen formální. V roce 1579 byly všechny nové rybníky dokončeny. Byly to rybníky Nadýmač, Okřínek, Zasmušil, Skoukal, Vepřík, Vyhlíd, Kaňka, Vyhnal, Zelinka (původně Šafář), Rohlík (původně Senický). Řada z nich dostala jméno podle posledních držitelů senických statků. Rybniční soustava tím byla definitivní podoby.

I. vojenské mapování (1780–1783) zachycuje Blateckou a jižní Mrlinskou rybníční soustavu ještě v plném rozsahu. Severní Mrlinská soustava v širším okolí Vestce však již neexistovala, s výjimkou Podchotuckého rybníka (a tří menších rybníků pod Černou Horou). Kdy tyto rybníky zanikly, není zcela jasné. Jílecký rybník se po roce 1632 již neuvádí. Havranský rybník byl snad již roku 1717 přeměněn na bažantnici. Výklecký rybník byl v roce 1737 doporučen ke zrušení. Podle jiných údajů byl chov ryb v rybnících Výkleckém, Dolívce, Havranském a Všechlapském zrušen již před rokem 1701 (současně se snížením násady v rybnících Bobnickém, Chlebském a Drahu). Podle J. Veverky však velké rybníky Havranský, Dolívka a Výklecký existovaly ještě v roce 1768, ale spolu s dalšími 12 rybníky se již neosazovaly rybami. Na Müllerově mapě Čech z roku 1720 však mezi Chleby a Křincem není zakreslen žádný rybník, zatímco ve zbytku soustavy jsou zachyceny i menší rybníky, byť velmi nepřesně.

Důvody zrušení těchto (a později i ostatních) rybníků nejsou známy, jednou z příčin mohly být výkyvy počasí. Všechny zdejší rybníky byly velmi mělké a problémy jim způsobovala jak sucha (1719, 1726, 1746, 1761–1766), kdy trpěly nedostatkem vody z Mrliny a Cidliny, tak silné mrazy, kdy promrzaly až na dno. V roce 1763 proto bylo z Blata vyloveno o 112 kop méně kaprů, než bylo nasazeno, takže byl výrazně prodělečný.

F. J. Vavák potvrzuje, že v roce 1785 ještě Blatecká soustava existovala. V roce 1788 byl vypuštěn a oset Křečkovský rybník a asi i další. Vavák tehdy ocenil vysokou úrodu obilí, ale katastrofální sucho v letech 1790 a 1791 považoval za následek vysušení rybníků. V roce 1791 zůstával vypuštěný i rybník Blato a tráva na jeho ploše byla nabízena ke koupi. Zánik tohoto rybníka byl postupný, neboť již dříve byl některé roky bez vody a v roce 1777 byl napuštěn jen ze třetiny. Mapa z roku 1795 již na jeho místě zachycuje louky pronajaté vojenskému hřebčinci. Právě v roce 1795 byl vypuštěn poslední velký rybník – Šumbor.

Některé menší výtažní rybníky snad následovaly až později, nicméně mapy stabilního katastru z roku 1842 spolu s II. vojenským mapováním (1842–1852) potvrzují zánik úplně všech rybníků. Plochy rybníků byly využity jako pole, ale vlhčí polohy jen jako louky. To platí zejména o Blatu. Na ploše zrušeného rybníka se v podstatě obnovil mokřadní ekosystém z doby před jeho napuštěním. Na části ploch Křečkovského rybníka i Blata byly vysazeny lesy (ty Blatské byly později vykáceny). Blato později sloužilo při povodních jako suchý poldr. Na přelomu ledna a února 1846 bylo dočasně opět plné vody z Cidliny a Mrliny, přiváděné existujícími strouhami. Relativně pasivní využívání území bývalé rybníční soustavy trvalo až do doby po polovině 19. století.

V letech 1855 až 1856 byl na ploše bývalého rybníka postaven dvůr Šumbor. Nový dvůr Okřínek vyrostl v roce 1862 také ve stejnojmenné vsi. Spolu s již existujícími dvory to znamenalo zintenzivnění zemědělského využívání krajiny zejména pro pěstování cukrovky, a to hlavně na místě dosavadních luk. Louky z celé oblasti do konce 19. století téměř vymizely. To se týkalo i celé plochy Blata i všech ostatních zrušených rybníků. Aby to bylo možné, musely být zamokřené plochy meliorovány a vodní toky (zejména Mrlina) regulovány. Vysušování krajiny pokračovalo i po roce 1918, kdy byla zakládána meliorační družstva. Další meliorace navázaly v letech 1945 až 1950 a od roku 1958 a dokončily odvodnění někdejších blat, které se nyní, v době klimatické změny, jeví jako velmi problematické. Negativní proměnu krajiny dovršila od 50. let 20. století kolektivizace půdy a její scelení do obrovských polních honů.

Poděbradsko-nymburská rybníční soustava byla sice vypuštěna, ale v reliktní podobě stále v omezené míře existuje. Dochovala se řada hrází, byť někdy v redukované hmotě. Novodobá zástavba do plochy rybníků až na výjimky nepronikla. Nová strouha sice zanikla (její nepatrná část je ještě čitelná na návrší Vršál u Senice), Lánská strouha však jako funkční vodní dílo existuje dodnes. Rybníční soustava by tedy mohla být alespoň zčásti relativně snadno obnovena a mohla by sehrát významnou roli při zadržení vody v krajině, ale plnit i další funkce. V každém případě by mohla sloužit jako suchý poldr pro zachycení alespoň části povodňových vod Cidliny a Mrliny (Kuča et al., 2020, Veverka, 1949). Ani to dnes bez určitých úprav není možné, jak prokázala stoletá voda v roce 2013, která se (na rozdíl od roku 1846) již do někdejšího rybníku Blato nedostala (Elleder et al., 2020).

C6) CELEK HIKK ROŽĎALOVICKÉ A DYMOKURSKÉ RYBNÍKY

C6-J10) Jednotka HiKK Dymokurská rybníční soustava

(typ 13: Krajina rybníků / částečně reliktní)

Na území ORP Poděbrady zasahuje pouze část typologické jednotky, která pokračuje i mimo modelové území.

Rožďalovické a Dymokurské rybníky tvoří tradiční krajinu rybníků, která je v současné době částečně reliktní. Historický obraz rybníční krajiny zde přetrval jen v lesních komplexech, zatímco v polní zemědělské části krajiny byly rybníky až na výjimky zrušeny, ale jejich hráze často přetrvaly. Toto území proto, jako jedno z mnoha, představuje významný potenciál pro aktuálně tak potřebné zadržení vody v krajině (Kuča et al., 2020).

Jižní část území již patřila k chlumeckému panství a z tohoto hlediska by jednoznačně patřila do celku HiKK Chlumecko, na druhou stranu geograficky jednoznačně souvisí s otevřenou plochou zemědělskou rovinou Městecka a Dymokurska. Štítarský potok odtud sbírá vodu do Mrlinyv (Kuča, 1995). Vzhledem k tomu, že je jednotka HiKK vymezována především jako krajina rybníků, byla při vymezení dána přednost geografickým podmínkám povodí, na kterých rybníky vznikaly, nikoli historickému hledisku jednotlivých panství a správních center.

Dymokursko patřilo v 16. a 17. století spolu se sousedním Nymburskem a Poděbradskem k nejvýznamnějším rybníkářským oblastem v Čechách. Dobou vzniku je převážně 16. století, zánik většiny vodohospodářských děl nastal od druhé poloviny 17. do poloviny 19. století. Rybníční soustava se rozkládala v minulosti na velmi rozlehlém území, vymezeném na západě tokem Mrliny u Křince, na východě vyvýšeným Žlutickým polesím (tvořícím rozvodí mezi Mrlinou a Cidlínou), na jihu přibližně spojnici Dymokur a Městce Králové a na severu mírně zvlněnou krajinou u Kopidlna. Soustava Dymokurských rybníků využívala na rozdíl od sousední nížinné oblasti Poděbradské převážně přirozených vodních toků, tekoucích v mělkých údolích zahloubených do křídové tabule (potoky Stříble, Štítarský, Záhornický a Smíchovský s přítoky). Díky tomu měly větší rybníky charakteristický protáhlý tvar a krátké hráze. Největší vodní plochou byl rybník Nepokoj severozápadně od Dymokur (170 ha, vypuštěn až v 19. století, dochovala se hráz) a rybník Štítarský severozápadně od Městce Králové (asi 88 ha, vypuštěn 1864, dochovala se hráz). Potenciál vodní energie využívalo několik mlýnů – dodnes se dochoval velmi hodnotný mlýn Jakubský u Dymokur, dále mlýn Bučický u Rožďalovic. Velmi hodnotný roubený mlýn Komárovský zanikl (Pešta, 2005).

Vzhledem k tomu byl právě tento celek HiKK zvolen pro podrobnější analýzu a identifikaci znaků tvořících typologickou jednotku. Území Rožďalovických a Dymokurských rybníků zasahuje do modelového území ORP jen částečně. Zatímco textový popis se bude týkat celého území celku HiKK, mapový výstup a podrobná identifikace znaků pouze části území nacházející se uvnitř správního obvodu ORP Poděbrady.

Nevelký Třeboňský rybník ve východním sousedství Rožďalovic je doložen již roku 1431, za Beneše Košíka z Lomnice. Rybníky na Dymokursku byly intenzivně budovány také nejpozději v 15. století, neboť deskový zápis týkající se dymokurského panství zaznamenal k roku 1501, za Křineckých z Ronova, více než 30 rybníků. Zámecký rybník v Kopidlně byl zřízen roku 1564. O rybníční hospodářství se od roku 1599 výrazně zasloužil Jan Albrecht Křinecký. V roce 1673 bylo na (meztím zvětšeném) křineckém panství 102 rybníků (21 rybníků s násadou kaprů, 57 výtažních, 10 s násadou potěru a 14 vypuštěných, zarostlých lesem) s násadou 16 480 kop kaprů.

Na začátku 17. stol. pomalu odeznívá „zlatý věk“ českého rybníkářství. Když v roce 1618 vypukla třicetiletá válka, stala se pohromou pro české rybníkářství. Život se tehdy musel ubírat jiným směrem, postupně odešla generace šikovných rybníkářů a odvětví přestalo být prioritou. Bojovníci

v třicetileté válce bořili hráze, aby pomocí vytékající vody z rybníka vyplavili nepřítel, plenili, kradli, prokopávali a slovovali rybníky. Obyčejní starousedlíci odcházeli. O poničené rybníky a krajinu se nikdo nestaral. Značná část rybníků postupem času zanikla a již nikdy nebyla obnovena. Z válečných hrůz se lidé, krajina a hospodářství vzpamatovávali dlouho. Po třicetileté válce a zejména v 18. a 19. století tedy rybníky zanikaly, buď přirozenou cestou, nebo byly záměrně vysoušeny a přeměněny na zemědělskou půdu. V polovině 18. století přišla reforma zemědělství. Prioritou nebyl chov ryb, ale pěstování obilí, posléze cukrové řepy a chov dobytka. Z tohoto důvodu docházelo k vysoušení rybníků, aby mohly takto získané plochy sloužit coby pole, louky a pastviny. Zrušení nevolnictví s sebou neslo „hlad po půdě“, a proto se rušily, zejména v úrodném Polabí, ještě další zbylé rybníky. Za necelých 50 let, do roku 1840, byla v českých zemích zrušena polovina rybníční plochy, v Polabí podstatně více. Roku 1713 existovalo na Dymokursku ještě 79 rybníků (s násadou 3 482 kop). Nejlepší představu o zdejších rybnících dává I. vojenské mapování (1780–1783), i když je z uvedených dat zřejmé, že některé rybníky byly vysušeny dávno před jeho vznikem. V následující době rušení rybníků pokračovalo, do roku 1835 jich zůstalo jen 47, které však údajně ještě stále pokrývaly plochu rovnající se šestině tehdejšího panství, a velká část z nich později rovněž zanikla. Největší rybník Nepokoj (východně od Křince) byl zrušen v roce 1845.

Mírně zvlněnou krajinou mezi Dětenicemi, Rožďalovicemi, Dymokury a Městcem Králové se táhne průměrně 3 km široký a 18 km dlouhý pás lesa, který napříč protíná několik mělkých údolí potoků: Hasinského, Libáňského, Střeble, Smíchovského a Štítarského – a také říčky Mrliny, do které se vody všech vodotečí sbíhají. Na všech těchto tocích se dochovaly středně velké rybníky i několik malých. Jejich stav se shoduje se situací na I. vojenském mapování. To zachycuje v lesních partiích ještě dva další rybníky, které později zanikly.

Úplně jiná je situace v polní odlesněné krajině západně a východně od zmíněného lesního pruhu. Zde ze středně velkých rybníků přetrvaly pouze Stejskal u Kozodírek, Zrcadlo u Mlýnce a Nečaský u Nečasu (který navíc býval podstatně větší) a několik rybníků malých (Krčský severozápadně od Městce Králové byl obnoven v roce 1898). I. vojenské mapování přitom v tomto bezlesém území zachycuje velké množství velkých i středně velkých rybníků. V podstatě všechny příhodné polohy byly v minulosti pro rybníky využity. Zastoupení rybníků v krajině tak bylo velmi podobné, jako dodnes třeba na Blatensku a Lnářsku. Prakticky totální likvidace vodních ploch mimo lesy charakter zdejší krajiny zásadně proměnila. Tato část popisovaného území tedy reprezentuje téměř zcela reliktní krajinu rybníků (Kuča et al., 2020).

Z mnoha zrušených rybníků i zde však přetrvaly jejich hráze (nejmohutnější v případě Štítarského rybníka severně od Městce Králové). Tato oblast může být chápána jako modelové území, které ukazuje, jak tato na první pohled běžná a nezajímavá zemědělská polní krajina poskytuje velký potenciál pro zadržení vody v krajině, navíc historicky ověřený (Kuča et al., 2020). Dymokurské rybníky, situované v malebném lesnatém mírně zvlněném terénu představují kromě svých historických a technických hodnot také lokality hodnotné z přírodovědného hlediska, především jako hnízdiště vodního ptactva – PP Dymokursko, EVL Dymokursko, PO Rožďalovické rybníky (ÚSOP).

Ze znaků typologické jednotky HiKK se dodnes zachovalo několik větších rybníků na Štítarském potoce (Pustý rybník u Dymokur, Jakubský rybník), dále na Smíchovském potoce (Komárovský rybník v lese severně od Dymokur a rybníky u Malého Nouzova), na Záhornickém potoce (rybník Vražda / Nouzovský) a rybníky zvané Holské u Rožďalovic (Bučický rybník), které ovšem s dymokurskou soustavou historicky nesouvisely a jsou již mimo modelové území. Z ostatních rybníků se dochovaly často hráze, nebo vlhké louky (Deblický rybník, Štítarský rybník apod.), jiné rybníky zanikly (mj. největší rybníky Štítarský a Nepokoj, dále Deblický, Záhorský, Netušil, Malý břeh a mnohé další), jsou však patrné v terénu, a to vč. mnohdy dodnes výrazných hrází. Vodohospodářská díla na rybnících (mosty, výpusti, přelivy, stavidla) jsou převážně novodobá, vesměs asi až z druhé poloviny 20. století. Za pozornost stojí železobetonové přelivy a výpusti rybníků Jakubského a Komárovského a ocelový nýtovaný silniční most přes hlavní přeliv rybníka Vražda (Pešta, 2005).

Zdejší krajinu rybníků lze tedy považovat za částečně reliktní. Hlavní znaky řešeného celku HiKK jsou poborně popsány a zdokumentovány v tabulkové příloze – databázi znaků HiKK – a

představeny fotografickou přílohou. Zájmy státní památkové péče (chráněné památky dle Památkového katalogu) v řešeném území celku HiKK jsou uvedeny v další příloze.

Literatura a prameny

- BOHÁČ, Z. (1972). Pozdní kolonizace levobřežního úseku středního Labe. *Historická geografie* 8. Praha: Historický ústav ČSAV. S. 105-113.
- BOHÁČ, Z. (1974). Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech. *Historická geografie* 12. Praha: Historický ústav ČSAV. S. 3-25.
- ČADA, V., VICHROVÁ M. (2012). Rukopisné mapy krajů Jana Kryštofa Müllera. Krajina a sídla v Čechách na počátku 18. století. In: *Krajina jako historické jeviště*. Praha: HÚ AV ČR, s. 123-142. ISBN 978-80-7286-199-6.
- DEMEK J., MACKOVČIN, P (eds.) et al. (2006). *Hory a nížiny*. Brno: AOPK. ISBN 80-86064-99-9.
- EHRlich, M.; KUČA, K.; KUČOVÁ, V.; PACÁKOVÁ, B.; PAVLÁTOVÁ, M.; SALAŠOVÁ, A.; ŠANTRŮČKOVÁ, M.; VOREL, I.; WEBER, M. et al. (2020), *Typologie historické kulturní krajiny České republiky*, České Budějovice: Národní památkový ústav. ISBN 978-80-85033-95-3.
- ELLEDER, L., ŠÍROVÁ, J., DAVID, V., KAŠPÁREK, L., KLETETSCHKA, G., DRAGON, Z. (2020). *Vzestup a úpadek poděbradského a nymburského rybníkářství pohledem historické hydrologie*. (Vodohospodářské technicko-ekonomické informace)
- HENDRYCH, J., KUPKA, J., VOREL, I. LÍČENÍKOVÁ, M. (2011). *Slavné zahrady a parky Středočeského kraje*. Praha: Foibos. ISBN 978-80-87073-36-0.
- KAFKA, J. (1908). Střední Polabí. Praha: Ed. Grégr a syn.
- KOTRBA, V. (1959). Hora Oškobrň – Askiburgion – Canburg. „Slovutný a vzácný vrch“ v kraji Slavníkovců. Jeho historický význam a památky. *Umění roč. 7* (4), s. 354-365.
- KLEMPERA, J. (2020). *Vodní mlýny v Čechách II*. Praha: Libri, 2000, s. 254-256. ISBN 80-7277-029-2.
- KOŽÍŠEK, K. (1906). *Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti. I. díl*. Poděbrady: nákl. vlast.
- KUČA, K. (ed.), MALINA, O., SALAŠOVÁ, A., WEBER, M. et al. (2020), *Historické kulturní krajiny České republiky*. Průhonice: VÚKOZ. ISBN 978-80-87674-32-1.
- KUČA, K. (1995). *Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocerliní. Kniha 1. Kniha 2*. Hradec Králové: Společnost ochránců památek ve východních Čechách v nakladatelství Balustráda. ISBN 80-901906-0-X.
- KUČA, K. (1999). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl A-G*. Praha: Libri. ISBN 80-85983-13-3.
- KUČA, K. (2000). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl H-Kole*. Praha: Libri. ISBN 80-85983-14-1.
- KUČA, K. (2002). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V. díl Par-Pra*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-039-X.
- KUČA, K. (2009). Půdorysné typy sídel. In: *Atlas krajiny ČR*. Praha: MŽP ČR, Průhonice: VÚKOZ. ISBN 978-80-85116-59-5.
- KUČA, K. (2014). Oblasti dochovaných strukturálně výrazných plužin v České republice. *Zprávy památkové péče* 74, č. 1, s. 34-49. ISSN 1210-5538.
- KUČA, K., KUČOVÁ, V. (2015). *Metodika identifikace a klasifikace území s urbanistickými hodnotami*. Praha: NPÚ. ISBN 978-80-7480-025-2
- MARÍK, J. (2005). Topografie pohřebišť v aglomeraci hradiště v Libici nad Cidlinou. *Archeologické rozhledy* 57, s. 331–350. ISSN 0323-1267.
- Ottův slovník naučný. ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Praha: J. Otto (digitalniknihovna.cz)
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, B., PETRŮ, J., RIEDL, D., SVOBOSDA, A. M. (2004). *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-279-1.
- PEŠTA, J. (2005). *Dymokursko – rybníční soustava. Evidenční list katalogové dokumentace*. (výzkumná zpráva, NPÚ-ÚOP středních Čech). (<https://iispp.npu.cz>).

- PODLAHA, A. (1910). *Posvátná místa království Českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém. Díl 4. Vikariáty Kolínský a Rokycanský*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého.
- POCHE, E. et al. (1977). *Umělecké památky Čech 1. A-J*. Praha: Academia.
- POCHE, E. et al. (1978). *Umělecké památky Čech 2. K-O*. Praha: Academia.
- POCHE, E. et al. (1980). *Umělecké památky Čech 3. P-Š*. Praha: Academia.
- POCHE, E. et al. (1982). *Umělecké památky Čech 4. T-Ž*. Praha: Academia.
- PRINCOVÁ, J. MAŘÍK, J. (2006). Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu. *Archeologické rozhledy LVIII* (4). s. 643–664. ISSN 0323-1267
- PROFOUS, A. (1954). Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 1. A-H. Praha: ČSAV.
- PROFOUS, A. (1949). Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2. CH-L. Praha: Č. akad. věd a umění.
- PROFOUS, A. (1951). Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 3. M-Ř. Praha: Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- PROFOUS, A. (1957). Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 4. S-Ž. Praha: Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- RŮŽIČKOVÁ, E., ZEMAN, A. (1994). Holocene fluvial sediments of the Labe River. In: RŮŽIČKOVÁ E., ZEMAN, A. (eds). *Holocene flood plain of the Labe river. Contemporary state of research in the Czech Republic*, Praha, s. 3–26.
- SEDLÁČEK, A. (1900). Hrad, zámek a tvrz království Českého. Díl 12. Praha: Nákladem F. Šimáčka
- SEMOTANOVÁ, E. (2006a). Netradiční formy evidence a zpřístupňování mapového bohatství – stručný úvod do problematiky. In: *Historická krajina a mapové bohatství Česka. HG Suplementum I*. Praha: Historický ústav, s. 11–13. ISBN 80-7286-093-3.
- SEMOTANOVÁ, E. (2006b). *Historická geografie českých zemí*. dotisk 2. vyd. Praha: Historický ústav. ISBN 80-7286-042-9.
- SEMOTANOVÁ, E. et al. (2007). *Česko. Ottův historický atlas*. Praha: Ottovo nakladatelství. ISBN 978-80-7360-577-5.
- SEMOTANOVÁ, E. (2016). Významné české rybniční soustavy. In: SEMOTANOVÁ, E. CAJTHAML, J. et al. *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, s. 164–167. ISBN 978-80-200-2574-6.
- ŠIMÁK, J. V. (1938). *České dějiny. Dílu I. část 5. Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha: Jan Laichter.
- ŠUBERT, F. A., BOROVSÝ, F. A. (1883). *Čechy. Díl 4. Polabí*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- TITTL, H. (1894). Schematismus velkostatků v království Českém. V Žižkově [Praha]: Tiskem a nákladem knihtiskárny Jos. Baštáře.
- TITTL, I. (1902). Schematismus a statistika statků velkých a rustikálních v království Českém. Praha: J. Springer.
- TUREK, R. (1971). Libická sídelní aglomerace 9. a 10. století. *Časopis Národního muzea* 140, s. 162–189.
- VEVERKA, J. (1949). K dějinám rybníkářství ve středním Polabí. *Český lid* 36. s. 161–166.
- VOSÁHLO, K. (2002). Chlumecko. Krajinná památková zóna. Návrh (rukopis). Pardubice: Státní památkový ústav v Pardubicích.
- ZEMAN, L. ZATLOUKAL, P. (2014). *Slavné lázně Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Foibos. ISBN 978-8087073-79-7.
- ŽIŽKA, Jan (2016): *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*. Praha: NPÚ. ISBN 978-80-865516-85-1.

Památkový katalog (NPÚ, dostupné: <https://www.pamatkovykatalog.cz/>)

Státní archeologický seznam (NPÚ, http://isad.npu.cz/ost/archeologie/ISAD/edit__new/)

Ústřední seznam ochrany přírody (ÚSOP, AOPK ČR, <https://drusop.nature.cz>)

ČSÚ (2006). *Historický lexikon obcí ČR 1869-2005*. Praha: ČSÚ. ISBN 80-250-1310-3 (1. díl)

HEIS VÚV. Hodnocení území na bývalých rybníčních soustavách s cílem posílení udržitelného hospodaření s vodními a půdními zdroji v ČR s mapou zaniklých rybníků
(<https://heis.vuv.cz/data/webmap/datovesady/projekty/HistorickeRybniky/default.asp>)
Vodnimlyny.cz (databáze vodních mlýnů)
Hrady.cz (cestujte s přehledem, databáze turistických cílů)
Význačné aleje české krajiny, Arnika a VÚKOZ (<https://geoportal.gov.cz>)

Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru. Císařské povinné otisky stabilního katastru 1:2 880 – Čechy © Český úřad zeměměřický a katastrální
Mapová služba WMS – DMR 5G, DMR 1G (Stínovaný model reliéfu) ČÚZK
Mapová služba WMS – Ortofoto ČÚZK
Mapová služba WMS – ZABAGED® ČÚZK
Mapy prvního vojenského mapování – <http://oldmaps.geolab.cz> © 1st Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna. © Laboratoř geoinformatiky UJEP – <http://www.geolab.cz>. © MŽP ČR – <http://www.mzp.cz>; Arcanum Maps (mapire.eu)
Mapy druhého vojenského mapování – <http://oldmaps.geolab.cz> © 2nd Military Survey, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna. © Laboratoř geoinformatiky UJEP – <http://www.geolab.cz>. © MŽP ČR – <http://www.mzp.cz>; Arcanum Maps (mapire.eu)
Mapy třetího vojenského mapování – <http://oldmaps.geolab.cz> © Mapová sbírka Univerzity Karlovy – <http://www.natur.cuni.cz/mapcol/>; Arcanum Maps (mapire.eu)
Müllerovo mapování – <http://oldmaps.geolab.cz> © Historický ústav AV ČR – <http://www.hiu.cas.cz>

II) POPIS METOD ZPRACOVÁNÍ

Výsledek se skládá ze dvou úrovní (v tištěné podobě dvou map): a) Vymezení všech celků a jednotek HiKK na území správního území ORP Poděbrady; b) Podrobná identifikace jednotek HiKK, příslušných znaků a ostatních znaků vybraného celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky.

Celky a jednotky HiKK na území správního území ORP Poděbrady

Postup analýz vychází z metodiky Typologie historické kulturní krajiny České republiky, vytvořené stejným týmem. Na základě uvedené metodiky byly v mapě vymezovány jednotky historické kulturní krajiny a celky historické kulturní krajiny, přičemž novost postupu spočívá zejména v tom, že metodika posuzuje kulturní hodnoty krajiny ze zorného úhlu nositelů její typologické specifičnosti, tj. hmotných i nehmotných znaků, jimiž se tyto hodnoty projevují.

Typologie historické kulturní krajiny je uchopitelná na základě vymezení území vyznačujícího se vysokou koncentrací a hodnotou znaků, predikujících zařazení do určitého typu historické kulturní krajiny. Pro takto vymezenou část historické kulturní krajiny je v metodice zavedeno označení **jednotka historické kulturní krajiny**. Jednotka HiKK je definována jako část krajiny, jejíž charakter je dán navzájem souvisejícími znaky, které do vymezeného prostoru v určité době nebo vývojové etapě vtiskla určitá lidská činnost nebo interaktivní působení krajiny a člověka. Jednotka HiKK je funkčně nebo významově ucelená, v daném prostředí dostatečně prostorově vymezená. Postihuje pouze určitou složku vývoje, tj. typ, ev. podtyp krajiny. Jednotky HiKK se vymezují na základě znaků, definovaných podle různých kritérií tak, aby byly podchyceny všechny podstatné aspekty vývoje území, pohledově výrazné krajinotvorné jevy a nehmotné jevy, které určují charakter území (Ehrlich et al., 2020).

Pro praktické účely přípravy a zdůvodnění ochrany ve veřejném zájmu se vymezuje **celek historické kulturní krajiny**, který může být tvořen jednou nebo více překrývajícími se jednotkami. Je-li jich více, pak to znamená, že bylo v konkrétním území identifikováno více typů historické kulturní krajiny. Celek HiKK je definován jako souvislé území zahrnující jednu nebo více typově specifických částí HiKK, vymezených jako jednotky HiKK na základě signifikantních znaků příslušného typu. Jako celek historické kulturní krajiny se vymezuje území zasluhující ochranu ve

veřejném zájmu, které památkový zákon definuje jako „krajinný celek s významnými kulturními hodnotami.“ Pokud celek obsahuje více jednotek historické kulturní krajiny, málokdy na sebe pouze aditivně navazují, mnohem častější je jejich překryv, který se může projevovat různými prostorovými vztahy, výjimečně se mohou zcela překrývat. Vedle znaků typu historické kulturní krajiny, které jsou součástí identifikovaných jednotek, patří do celku ještě ostatní znaky historické kulturní krajiny. Proto i v případě, že je základem celku jediná jednotka, netvoří celek sama o sobě. Jeho součástí jsou vždy i ostatní znaky na vymezeném území, které jsou tematicky nebo vývojově odlišné od typu vymezených jednotek, případně nejsou natolik koncentrované, aby zakládaly možnost vymezení samostatné jednotky HiKK. Sdružení identifikovaných územně souvisejících jednotek do celku HiKK je možnost, nikoli povinnost (Ehrlich et al., 2020).

Dle uvedené metodiky byly na správním území ORP Poděbrady vedle lokalit s přítomností různorodých znaků nalezeny segmenty krajiny, které mají výraznost, ucelenost a soustředěnost znaků určitého krajinného typu. Na základě toho bylo v řešeném území identifikováno šest celků a osm typů HiKK rozložených do deseti typologických jednotek HiKK, přičemž části některých jednotek leží i mimo hranice řešeného ORP. Jedná se o tyto typy jednotek HiKK: typ 1: Geometricky komponovaná krajina, typ 4: Krajina lázní, typ 7: Krajina se specifickou strukturou osídlení, typ 13: Krajina rybníků, typ 15: Krajina obor a lesů, typ 16: Krajina hradišť, typ 17: Krajina města a typ 25: Lineární industriální krajina. Znaky jednotlivých typů, jejichž soustředěnost vede k vymezení konkrétní jednotky HiKK, jsou vyjmenovány dle uvedené metodiky (Ehrlich et al., 2020):

Typ 1: Geometricky komponovaná krajina. Znaky typu:

- Organizace prostorového uspořádání geometrickou osnovou, jejíž základ tvoří jedna nebo více os, které se uplatňují samostatně nebo v sestavách tvořících kříž, hvězdicí, trojprasek, vějíř (polovina hvězdice), částečný vějíř (polovina hvězdice bez střední osy). V prostorovém uspořádání mají ve vzájemných vztazích zvláštní význam základní geometrické útvary tj. čtverec, obdélník, trojúhelník, kruh a elipsa, popřípadě útvary z nich odvozené prostorovým promítáním, jako je krychle, kvádr, jehlan, kužel, koule, válec aj.
- Vazba mezi celkem a jeho součástmi, i mezi součástmi vzájemně: osově sestavy nebo spojnice uzlových bodů, tvořící geometrické obrazce.
- Pohledové cíle a akcenty: rezidenční nebo letní sídlo nebo symbolicky významný objekt (např. loreta, kaple, kostel) často v pozici hlavního uzlového bodu nebo jednoho z hlavních uzlových bodů a také v roli krajinných dominant. Jako pohledové cíle a akcenty a často též v roli dominant, se dále uplatňují další umělé i přírodní objekty (letohrádek, gloriety, obelisk, věž, rozhledna, kříž, socha, skála, vrchol kopce).
- Přítomnost geometricky pojatých zahradních kompozic, s využitím ploch, cestní sítě, terénních úprav, kanálů, vodních ploch, výsadeb apod.
- Pohledové vazby předznamenány geometrickou osnovou.
- Přenos pohledových vazeb zpravidla fyzicky zdůrazněný (aleje, stromořadí, porostní rámy průhledů)
- Volné prostory různého charakteru tvoří prostředí pohledových vazeb a prostorových vztahů v závislosti na organizaci prostoru geometrickou osnovou.
- Symbolický kontext kompozice. Vybraná místa kompozice, proporce nebo tvar geometrické osnovy obsahují filosofickou nebo náboženskou symboliku.
- Prostorové uspořádání hranic a předělů se řídí vzájemnými poměry a uspořádáním horizontál, vertikál a diagonál, a to podle pravidel příslušného slohového období. Podporují vyznění vzájemných vazeb tvarů, prostorů a hmot na podkladě geometrické kompozice.

Typ 4: Krajina lázní. Znaky typu:

- Lázeňské město (sídlo), které jako celek nebo jeho podstatná část slouží či sloužila primárně k lázeňskému využití nebo k léčebným či zábavním funkcím, které s tímto využitím souvisí.

- Stavby specifického lázeňského využití (kolonády, Kurhaus, pavilony nad prameny, fontány, kasino, lázeňské domy, sanatoria, sluneční lázně, obytné vily – pensiony).
- Stavby společenského či jiného charakteru, které by v jiných sídlech srovnatelné velikosti stěží našly uplatnění (divadlo, kostely a svatyně nekatolických církví, společenský dům).
- Upravené květinové partery a lázeňské parky či lesoparky v centrálních částech lázeňského města.
- Lesy či lesoparky navazující na město (sídlo) a umožňující aktivní využití volného času. Lázeňská krajina obvykle vznikla dotvořením existujícího zázemí města, ale zvláště v případě lázeňských měst v nížinných zemědělských oblastech byla uměle vytvořena (především výsadbou lesoparků).
- Výletní trasy, restaurace a kavárny v širším zázemí města, rozhledny, vyhlídky, altánky, pavilony a jiné stavby nad prameny, sochařská výzdoba, často memoriálního charakteru (památníky) ve vztahu k osobnostem, jež v lázních pobývaly, nebo jsou spojeny s jejich založením a/nebo budováním.
- Další zařízení rozšiřující volnočasové aktivity, obvykle sportoviště kolektivních her (tenisové kurty, závodiště, golfové hřiště, koupaliště).
- Reprezentační železniční nádraží (v případě lázeňského místa dostupného železnicí)

Typ 7: Krajina se specifickou strukturou osídlení. Znaky typu:

- Struktura osídlení – charakteristické, od okolních oblastí odlišné prostorové uspořádání a vzájemné vazby vesnic a jejich plužin v krajině v kontextu přírodních podmínek a historických společenských vlivů.
- Velikost a půdorysný typ vesnice.
- Míra koncentrace či naopak rozptýlenosti zástavby.
- Dochovaná vernakulární zástavba charakteristického regionálního typu

Typ 13: Krajina rybníků. Znaky typu:

- Rybníční soustava, vybudovaná přímo na vodním toku (menší řeka v horní části toku, častěji potok) nebo zásobovaná umělým přivaděčem vody (nazývaný „stoka“, „kanál“), zajišťujícím možnost ovlivnění vodního objemu z průběžného hlavního toku.
- Hlavní součástí jednotlivých rybníků jsou především různě dlouhá hráz, tvarovaná podle místních morfologických podmínek (často s alejí či stromořadím), vypustní a nápuštní zařízení, bezpečnostní přeliv a příjezdový a manipulační prostor loviště.
- Zařízení a stavby pro zásobování vodou (kanály, stoky, stavidla) včetně přes ně vedoucích kamenných mostků.
- Systém sádek, obvykle s provozní a obytnou stavbou (bašta, dvůr), manipulační dvůr pro mechanizaci, sušení sítí apod.
- Z mladších znaků objekty a zařízení, jejichž existence přímo souvisí s dominantní formou využití, zejména stavby a zařízení pro odchov a přechodné držení ryb (množirny rybního plůdku, kryté sádky pro mladší ryby, rybářské laboratoře, přípravny a sklady krmitiva, rybárny, loděnice, výroby sítí, zařízení pro rybářský výzkum a praxi aj.).
- Zemědělské a další pozemky, jejichž charakter a využití jsou dány sousedstvím rybníka (např. podmáčené louky a lesy, prutníky, slatiny a rákosiny).
- Formování břehů a porostních okrajů, systém alejí, stromořadí, protipovodňových a dalších melioračních a hospodářských opatření v rybníční krajině.
- Úseky přírodního vodního toku, propojující části rybníční soustavy.
- Stavby a zařízení využívající uměle zřízených vodních ploch, např. zařízení pro chov vodní drůbeže.

Typ 15: Krajina obor a lesů. Znaky typu

- Dlouhodobě stabilní lesní celky se znaky historického způsobu využití lesní krajiny – cestní síť, struktura osídlení, zařízení a provozy k pěstování lesa (lesní školky, plantáže), k těžbě, dopravě (kromě cest též lesní železnice, plavební kanály, klauzy), zpracování a využití dřeva.

- Objekty a zařízení, jejichž existence přímo souvisí s dominantní formou využití, tj. stavby a objekty určené k pěstování a správě lesa (hájovny, myslivny, lesovny a další hospodářské, vodohospodářské a technické objekty).
- Doklady historických způsobů pěstování lesa, jako je např. výmladkový les neboli pařezina (jeden z nejstarších způsobů lesního hospodaření). Doklady využití dřeva k provozování lesních řemesel, jako je uhlířství (pálení dřevěného uhlí v milířích), dehtářství (výroba dehtu v dehtářských pecích), draslařství (výroba potaše z popela spáleného dřeva), smolaření (získávání pryskyřice z lesních stromů).
- Formování lesních okrajů, systém alejí, stromořadí i jednotlivých solitérních stromů, náhonů, protipovodňových a dalších melioračních a hospodářských opatření v lesní krajině.
- Plochy a objekty sloužící k jinému než produkčnímu využití lesa, např. k chovu a lovu lesní zvěře mimo obory.
- Obora, zařízení pro chov a lov vysoké nebo černé zvěře. Ohrazený, převážně zalesněný pozemek se stavbami sloužícími pro zajištění jejích funkcí. Travní a porostní plochy úživné pro zvěř (pastevní louky, aleje, stromořadí a porosty dubů, jírovců, buků), napajedla a rybníky, krmelce, seníky, stodoly a kaliště. Zařízení k organizaci a průběhu honu včetně orientace lovců: lovecké věže, pavilony, altány, posedy, kaple, sochařská výzdoba i drobná architektura. Na prostorovém uspořádání porostu se podílejí střelecké průseky, které jsou součástí prostoru utvářeného na základě geometrické osnovy nebo v podobě volného „přírodního“ pojetí.
- Bažantnice, prostor určený pro chov a lov bažantů a lovného ptactva. Součástí bažantnice jsou nízké stříhané remízy (seřezávané smrky a listnaté keře sloužící k úkrytu bažantů), háje a stromořadí, políčka pro pěstování plodin ke krmení bažantů, líheň a odchovna bažantů, voliéra, napajedla – vodní toky nebo nádrže. Organizace bažantnice sítí cest nebo průseků na základě geometrické osnovy nebo ve volném „přírodním“ pojetí.
- Volná krajina určená k lovu, rozvíjející lovecké příležitosti v blízkém okolí panského sídla – vodní plochy, zemědělské pozemky a lesní porosty, pro užitek zvěři prostoupené alejemi a stromořadími úživných dřevin (duby, jírovce a další).
- Stavby pro krátkodobý nebo sezonní pobyt vrchnosti (lovecký zámek, zámeček, letohrádek, pavilon).
- Další účelové stavby a stavební zásahy v krajině související s chovem a lovem (cestní síť, oborní ohrady, oplocení a brány, mostky, příkopy apod.).

Typ 16: Krajina hradišť. Znaky typu:

- Archeologické lokality výšinných opevněných sídel (hradišť) z dlouhého časového rozmezí od pravěku po raný středověk.
- Archeologické lokality nížinných opevněných sídel (hradišť) z raného středověku.
- V různé míře dochované valové opevnění.
- Archeologicky odkryté základy sakrálních i světských staveb.

Typ 17: Krajina města. Znaky typu:

- Město či aglomerace vykazující architektonické a urbanistické hodnoty, ale současně i krajinné hodnoty, tvořící dohromady obraz města v krajině.
- Stavební dominanty a soubory staveb různé funkce, ovládající obraz sídla v krajině a doplněné dalšími stavebními celky prostorové struktury města.
- Doplnující úpravy a dominanty v přilehlé krajině, účelově vystavěné s cílem pozorování obrazu města (komponované trasy v okolní krajině s vyhlídkovými místy, rozhledny)

Typ 25: Lineární industriální krajina. Znaky typu:

- Významná dopravní cesta nebo vodní tok tvořící osu lineární krajiny

- Jednotlivé industriální areály (výrobní a provozní budovy) a další prvky vázané na určující linii.
- Související urbánní jevy vázané na určující linii.

Výstupy ve formě specializovaných map o odborném obsahu byly primárně vytvořeny v prostředí ArcMap 10.7.1 a AcrGIS Pro 2.9 a dále publikovány v tištěné a internetové digitální verzi. V obou verzích je podkladem publikovaných map částečně průhledná Základní mapy ČR 1:10 000 v měřítku 1:10 000 (poskytované ČUZK jako veřejná prohlížečská služba WMS-ZM10-P) přeložená přes stínovaný digitální model terénu DMR5g (poskytovaný ČUZK jako veřejná prohlížečská služba WMS - DMR 5G) z důvodu zlepšení čitelnosti mapy. Hranice celků a jednotek byly prioritně vymezeny polygony na úrovni přesnosti dat Základní mapy ČR 1:10 000 v měřítku 1:10 000. Hranice jednotek jsou vedeny po v krajině seznatelných liniích, případně zpřesněny ruční korekcí hranic dle charakteru jednotlivých lokalit. V digitální interaktivní mapě jsou informační vyskakovací okna popisných prvků doplněna dalšími texty o daném jevu.

Definice sledovaných jevů:

jev	definice jevu
celek HiKK	Celek historické kulturní krajiny je souvislé území, zahrnující jednu nebo více typově specifických částí historické kulturní krajiny, vymezených jako jednotky historické kulturní krajiny na základě signifikantních znaků příslušného typu. Jako celek historické kulturní krajiny se vymezuje území zasluhující ochranu ve veřejném zájmu, které památkový zákon definuje jako „krajinný celek s významnými kulturními hodnotami“.
jednotka HiKK	Jednotka historické kulturní krajiny je území, spadající výhradně do jediného typu historické kulturní krajiny. Vymezení jednotky je vázáno na znaky charakteristické pro příslušný typ historické kulturní krajiny, dochované v dostatečné koncentraci a kvalitě. Díky tomu je území jednotky vizuálně nebo významově srozumitelné, oproti okolním územím specifické, funkčně a významově ucelené a jako takové představuje typologicky vyhraněnou část kulturní krajiny.

Podrobná identifikace znaků celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky.

Pro další zpracování byla vybrána **historická kulturní krajina Rožďalovických a Dymokurských rybníků**, částečně ležící i mimo správní území ORP Poděbrady. Zatímco další východočeské rybníční soustavy (Pardubická, Poděbradská, Chlumecká) jsou mnohem známější a v literatuře výrazně více pojednávány (Semotanová, 2006b, Kuča et al. 2020, Semotanová et al. 2007, Semotanová 2016), je dymokurská soustava méně známá a minimálně literárně zpracovaná. V první řadě došlo k výběru a základnímu vymezení řešeného celku HiKK, které navázalo na vymezení jednotek a celků celého území ORP. Celek částečně reliktní rybníční krajiny patří k méně známým kulturním krajinám, jejíž hlavní znaky v minulosti zanikly, v krajině však nadále přetrvávají fragmenty těchto struktur. Tato oblast proto může být chápána jako modelové území, které ukazuje, jak tato na první pohled běžná a nezajímavá zemědělská polní krajina poskytuje velký potenciál pro zadržení vody v krajině, navíc historicky ověřený.

Po vymezení modelového území byla následně provedena podrobná vědecká rešerše odborné literatury a vybraných, zejména mapových pramenů (zejména první a druhé vojenské mapování, pro ověření existence větších zaniklých rybníků je vhodná i Müllerova mapa). Korektně provedený regionální výzkum je dnes prakticky nemyslitelný bez využití starých mapových děl nebo existujících starých mapových sad (Čada–Vichrová 2012). Mnohé z nejvýznamnějších mapových děl 18. a 19. století jsou v současnosti dobře a ve velmi kvalitním rozlišení volně dostupné on-line na internetu, přičemž na tomto poli byl v posledních letech odveden obdivuhodný kus práce. Archivní mapy dnes představují rychlý, operativní a přitom velmi vydatný zdroj údajů o zkoumaném území, dokazují, jak se obraz krajiny v průběhu času proměňoval. Pro jejich užívání hovoří – oproti

bádání v archivních sbírkách – i uživatelsky příjemné prostředí vlastního počítače doma či v zaměstnání, nerušená práce s reprodukováným materiálem, možnost libovolného a opakovaného prohlížení dokumentu, jeho částí či zvětšených detailů a to v kteroukoli denní či noční dobu (Semotanová, 2006a).

Pro hledání území s dodnes dochovanými historickými krajinnými strukturami ovšem nelze z logiky věci použít žádné archivní mapy, ale ani ortofotomapy z poloviny 20. století, ačkoli jsou tyto prameny samozřejmě naprosto nezastupitelné pro porovnání nynějšího stavu dochování HiKK s původním historickým stavem. Příliš vhodné překvapivě nejsou ani aktuální topografické mapy, platí pro ně totéž co pro ortofotomapy a archivní mapy. Nejlepším a jediným plošně dostupným „pramenem“ jsou aktuální ortofotomapy, které nejlépe zachycují reálný stav krajiny vč. veškeré zeleně včetně doprovodné. Na tom nic nemění skutečnost, že ortofotomapy jsou kolmými snímky a na rozdíl od standardních šikmých leteckých záběrů přinášejí pouze „dvojměrnou“ představu o krajině, tedy pouze o její půdorysné struktuře a textuře. Až superpozicí a porovnáváním aktuálních a archivních map a leteckých snímků lze vymezit existující a zaniklé komponenty historické kulturní krajiny (Kuča, 2014). Excerptovány byly rovněž veřejně dostupné databáze, především seznam nemovitých kulturních památek a národních kulturních památek. Pro rybníční krajiny jsou online dostupné výstupy projektu NAZV KUS Hodnocení území na bývalých rybníčních soustavách (vodních plochách) s cílem posílení udržitelného hospodaření s vodními a půdními zdroji v ČR (2012-2015) s mapou zaniklých rybníků dostupnou v rámci Hydroekologického informačního systému VÚV TGM (HEIS VÚV). Informace získané z rešerše a pramenů byly převzaty do pracovní databáze znaků historické kulturní krajiny. Dalším krokem byla tvorba pracovní mapy jakožto podkladu pro terénní průzkum. Následoval terénní průzkum vč. pořízení leteckého snímkování, při němž byla pořízena identifikace a podrobná dokumentace památkově hodnotných částí a struktur (znaků) historické kulturní krajiny modelového území. Rovněž byl ověřován, zpřesňován a doplňován obsah pracovní mapy, aby došlo k podchycení potenciálního předmětu ochrany v modelovém území. Na podkladě důkladné vědecké rešerše a terénního průzkumu bylo přistoupeno k tvorbě výsledné specializované mapy s odborným obsahem.

Mapa byla opět vytvořena v prostředí ArcMap 10.7.1 a AcrGIS Pro 2.9 a dále publikována v tištěné a internetové digitální verzi. V obou verzích byla podkladem publikovaných map částečně průhledná Základní mapa ČR 1:10 000 v měřítku 1:10 000 (poskytované ČUZK jako veřejná prohlížečská služba WMS-ZM10-P) přeložená přes stínovaný digitální model terénu DMR5g (poskytovaný ČUZK jako veřejná prohlížečská služba WMS-DMR 5G) z důvodu zlepšení čitelnosti mapy. Předkládaná mapa obsahuje čtyři úrovně: a) hranice celků a jednotek historické kulturní krajiny – polygony (prioritně vymezeny polygony na úrovni přesnosti dat ZABAGED); b) stavby, soubory a další krajinné prvky historicky či architektonicky cenné – body; c) vegetační a nevegetační (hráze, vodoteče) liniové části historické kulturní krajiny – linie; d) plošné části historické kulturní krajiny (např. rybníky a zaniklé rybníky) – polygony. V digitální interaktivní mapě jsou informační vyskakovací okna popisných prvků doplněna dalšími texty, textovými komentáři a fotodokumentací. Interaktivní mapa je pomocí odkazů doplněna na externí internetové databáze, například Památkový katalog NPÚ.

Definice sledovaných jevů:

jev	definice jevu
dochovaný historický rybník	Vodohospodářská stavba – vodní dílo typu umělé vodní nádrže. Je signifikantním znakem typu 13: Krajina rybníků.
zaniklý historický rybník	Vodohospodářská stavba – vodní dílo typu umělé vodní nádrže. V současné krajině neexistující, doložený archivními prameny (především mapami) a verifikovaný terénem (vč. ověření dle lidarových snímků). Je signifikantním znakem typu 13: Krajina rybníků (reliktní či částečně reliktní).
hráz	Umělá zemní, ocelová nebo betonová stavba zpravidla lichoběžníkového průřezu s výrazně převládajícím délkovým rozměrem napříč vodním tokem sloužící ke vzdutí vody (přehrada nebo rybníční nádrž). Je signifikantním znakem typu 13: Krajina rybníků.

území s dochovanými urbanistickými hodnotami a architektonicky cennou zástavbou	Jde o území s dobře dochovanou urbanistickou strukturou, v níž mají významné zastoupení stavby architektonicky cenné a mezi dalšími stavbami převažují stavby historicky významné. Území charakterizuje malý výskyt dílčích rušivých charakteristik zástavby. Do této nejvyšší kategorie území s urbanistickými hodnotami tedy patří památkové rezervace a památkové zóny (nebo alespoň jejich hodnotově nejvýznamnější části) a nechráněná území srovnatelné kvality. Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak.
území s částečně dochovanými urbanistickými hodnotami	Jde o území, jejichž historická urbanistická struktura vykazuje značnou míru narušení celkové integrity, avšak některé její části či charakteristické znaky původní půdorysné a hmotové struktury přetrvávají, zejména pokud jde o urbanistické bloky a prostory, respektive komunikační osnovu (tedy celkovou půdorysnou osnovu sídla), a někdy i parcelaci, nikoli však struktury vlastní zástavby. Stavby architektonicky cenné či historicky významné jsou dochovány jen jednotlivě, nebo v menších koncentracích, popřípadě úplně chybí. Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak.
alej	Cesta oboustranně lemovaná stromořadími, v nichž jsou stromy obvykle rozmístěny v pravidelných rozestupech. Dvou- nebo víceřadá stromořadí vynášejí trasu pozemní komunikace do prostoru a tím ji zviditelňují. Alej je proto důležitým orientačním činitelem a významným prostředkem při organizování krajiny. Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak, pouze stromořadí na hrázích rybníků lze považovat za určující znak typologické jednotky.
vodní mlýn	Ačkoli se nejedná o signifikantní znak rybníční krajiny, jsou vodní mlýny v modelovém území vázány na hráze rybníků, proto je lze považovat za znak typologické jednotky 13: Rybníční krajina
hospodářský dvůr	Komplex budov, které sloužily hospodářským účelům. Hospodářské dvory byly vlastněny vrchností. Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak.
kostel	Budova sloužící ke konání náboženských obřadů, v daném kontextu katolických mší. Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak.
ostatní památky	Vzhledem k typu 13: Rybníční krajina se jedná o ostatní znak.
panství	Víceméně samostatná správní jednotka spadající pod patrimoniální správu jednoho feudálního vlastníka šlechtického původu (rodu) či církevní instituce, soubor soukromého (rodového) majetku, jež tvořily reprezentační či hospodářské stavby, města, vesnice, polnosti, lesy a vodohospodářské stavby ad.

III) ODKAZ NA PŘÍSLUŠNOU VÝZKUMNOU AKTIVITU

Specializovaná mapa s odborným obsahem byla zpracována v rámci řešení Programu Národní a kulturní identity (NAKI II) Projekt VaV MK ČR DG20P02OVV019 „Praktické přístupy k územní ochraně historické kulturní krajiny“.

Jedná se o výstup vytvořený v rámci řešení I. etapy projektu „Ověření praktické využitelnosti typologie historické kulturní krajiny na vybraných částech území“, jejímž cílem bylo ověřit praktickou využitelnost typologie historické kulturní krajiny ČR (Ehrlich et al., 2020) na správních územích obcí s rozšířenou působností (identifikovat a dokumentovat hodnoty historické kulturní krajiny, definovat památkový zájem a možnosti památkové ochrany na vybraných krajinných celcích) a připravit navazující metodické nástroje k identifikaci a klasifikaci krajinných hodnot, využitelné v oblasti památkové péče a spolupracujících oborů.

IV) SEZNAM TABULEK (Tabulková příloha)

1 DATABÁZE JEDNOTEK A CELKŮ HiKK NA ÚZEMÍ SPRÁVNÍHO OBVODU ORP PODĚBRADY

Tab. 1.1: Jednotky HiKK na území ORP Poděbrady

Tab. 1.2: Celky HiKK na území ORP Poděbrady

2 DATABÁZE ZNAKŮ CELKU HiKK ROŽĎALOVICKÉ A DYMOKURSKÉ RYBNÍKY NA ÚZEMÍ SPRÁVNÍHO OBVODU ORP PODĚBRADY

Tab. 2.1: Znak typologické jednotky HiKK 13: Krajina rybníků v celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)

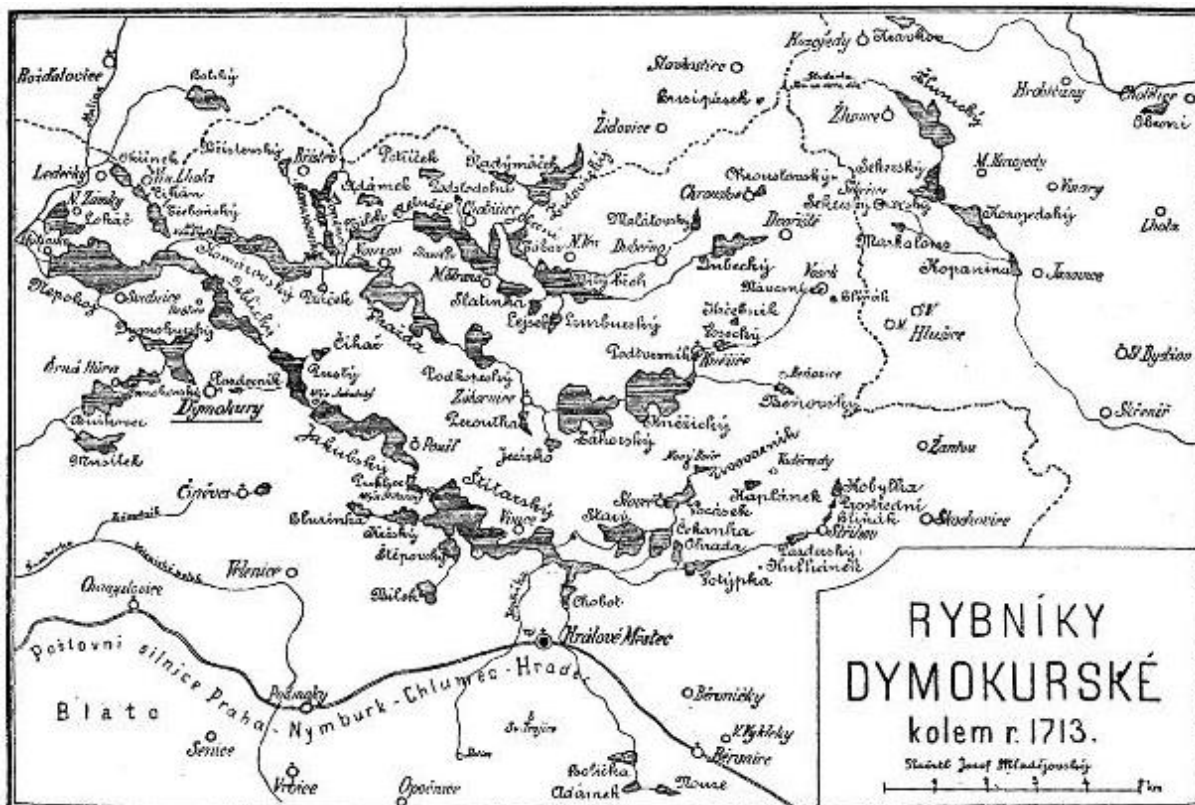
tab. 2.2: Ostatní znaky HiKK v celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)

tab. 2.3: Hranice panství před zánikem vrchnostenského zřízení v celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)

tab. 2.4: Seznam vyhlášených kulturních památek, národních kulturních památek, památkových zón a památkových rezervací v celku HiKK Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)

V) OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obrazové přílohy dokumentují identifikované vybrané signifikantní znaky HiKK v modelovém území. Fotodokumentace všech identifikovaných znaků je součástí interaktivní mapy.

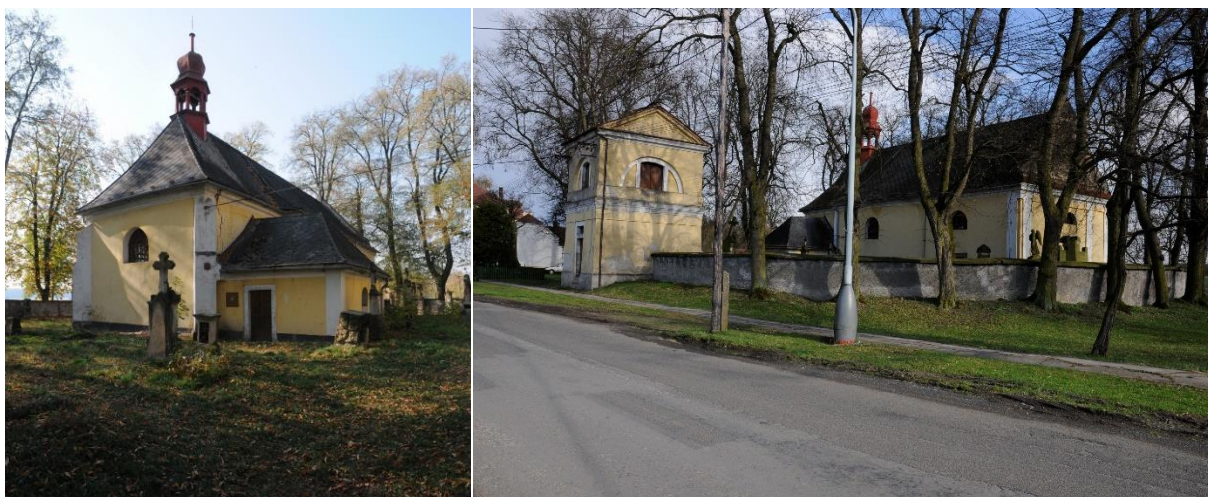
Mapa Josefa Mladějovského (in: Kožíšek, 1906)

1 Kostel sv. Matouše v Záhornici

Areál venkovského kostela gotického založení v barokní úpravě, se zvonicí z roku 1840, se nachází při silnici v západní části obce. Jednolodní orientovaný kostel s obdélnou lodí, pravoúhlým presbytářem a sakristií na severní straně presbytáře obklopuje bývalý hřbitov se zachovanými náhrobky, obehnaný zdí s pilířovou bránou na severovýchodě. Na severní straně areálu vyniká zvonice (napůl zasahuje do hřbitova, napůl ven). Od roku 1958 je kostel chráněn jako kulturní památka.

Zdroj: Památkový katalog

Areál kostela se zvonicí (foto: K. Kuča, 2018)

9 Komárovský mlýn

Mlýn stál pod hrází Komárovského rybníka, patřil ke vsi Svídnice u Dymokur. Mlýn byl v provozu do roku 1924. Rozbořen byl v roce 1967.

Zdroj: vodnimlyny.cz

Mlýn na historické fotografii, nedatováno, 20. léta 20. stol.? (<https://www.vodnimlyny.cz>). Stopy zaniklého Komárovského mlýna jsou dnes skryty v lesním porostu pod hrází při jihozápadním cípu Komárovského rybníka (indikační skica mapy Stablního katastru). Na současné katastrální mapě jsou vidět pozemky některých staveb a obvod areálu (ÚAZK, ČÚZK)

10 Dvůr Chotěšice

Hospodářský dominikální dvůr hraběte Černína z Chudenic stojící jako solitérní areál v zemědělské krajině západně od Chotěšic je zachycen na mapách I. i II. vojenského mapování i na mapě Stablního katastru jako rozsáhlý areál několika objektů s Podstodolním rybníkem, dnes zaniklým, v těžišti sbíhajících se cest s alejemi. Dvůr byl později přestavován, přesto některé objekty jsou zachovány. Obdobně je zachován charakter uzavřeného areálu v zemědělské krajině. Dvůr patřil k deseti hospodářským dvorům na dymokurském panství, jejichž podobu zásadně ovlivnila řada nových staveb stavěných od roku 1818 do 60. let 19. století, kdy panství patřilo Rozině hraběnce z Cavriani. Velká sýpka v čele dvora v Chotěšicích patří k prvním stavbám tohoto období, ovlivněných publikovanými vzorovými návrhy. Střed patrové budovy zdůrazňuje rizalit členěný vysokou slepou arkádou pokrytou rustikou, s římsami v patách archivolt. Termální okna mají široké šambrány s podokenními římsami. Ke dvoru příslušelo v roce 1894 452 ha půdy.

Zdroj: I a II. voj. mapování (mapire.eu); Stablní katastr (ÚAZK); Ottův slovník naučný; Žižka, 2016; Tittl, 1894

Dvůr Chotěšice na mapě II. vojenského mapování a na originální mapě stablního katastru z roku 1842 (ÚAZK, ČÚZK)

Dvůr Chotěšice (foto: K. Kuča, 2018)

13 Socha sv. Jana Nepomuckého

Kvalitní barokní pískovcová socha z roku 1736 obnovená v letech 1869 a 1962 stojí v lese u cesty ze Záhornice do Dymokur. Jako kulturní památka je chráněna od roku 1965.

Zdroj: Památkový katalog

Socha při silnici je dnes skryta v listnatém lesním porostu (foto: I. Vorel, 2022; IISPP NPÚ)

H1 Hráz Komárovského rybníka

Hráz Komárovského rybníka je asi 200 m dlouhá a přehrazuje údolí Smíchovského potoka. Je funkční, přístupná po modré turistické značce vedoucí po polních cestách z Rožďalovic do Dymokur. Za pozornost stojí železobetonový přeliv a výpusti. Pod hrází stával dnes již zaniklý mlýn zachycený na archivních mapách (Komarower m., Kornarow M., Comarow).

Zdroj: I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK)

R1 Komárovský rybník

Průtočný Komárovský rybník je jedním z deseti na Dymokurském panství, které se z celkem 102 rybníků dochovaly, a to víceméně ve stejném rozsahu, zatímco všechny ostatní byly postupně zrušeny a přeměněny na louky a pole. Velký rybník o rozloze cca 29 ha leží v lesním údolí na Smíchovském potoce asi 2 km západně od vesnice Nouzov. Má protáhlý tvar o rozměrech cca 1500 x 100 m. Rybník je zachycen na prvním (Komarow T.) i druhém (Komarower Teich) vojenském mapování a na stabilním katastru (Komarow). Je pravděpodobné, že jej zaznamenává i Müllerova mapa Čech z roku 1720, bezesporu se objevuje na Mladějovského mapě Dymokurských rybníků kolem roku 1713 (1906). V roce 1713 měl 50 kop kapří násady. Komárovský rybník se protrhl při povodních v červnu 2013, hráze byla opravena v průběhu roku 2015 a znovu byl napuštěn na přelomu roků 2015/2016. Pod hrází Komárovského rybníka stával velmi hodnotný roubený mlýn, dnes zaniklý.

Zdroj: HEIS VÚV; I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); Müllerova mapa (ÚAZK); Pešta, 2005; Kuča et al., 2020; Kožíšek, 1906.

Hráz Komárovského rybníka s novodobě upravenou výpustí (foto: K. Kuča, 2018)

Komárovský rybník (foto: I. Vorel, 2022)

Komárovský rybník s hrází na mapách I. a II. vojenského mapování (ÚAZK)

Komárovský rybník (foto ČVUT 2022)

H2   **Hráz Hanušovského rybníka**

Hráz rybníka Hanušov je dlouhá cca 120 m, kolmo přehrazuje údolí potoka Stříble, který pod ní výrazně meandruje. Je funkční, přístupná po lesní cestě vedoucí od rybníka Bílek. Je zachycena na všech archivních mapách a v terénu dobře zřetelná.

Zdroj: I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK)

R2   **Hanušov (Hanušovský rybník)**

Nevelký rybník Hanušov o rozloze vodní plochy cca 1,49 ha leží v lese na potoce Stříble asi 1 km západně od vesnice Nouzov. Má zhruba obélníkový tvar o rozměrech cca 100 x 200 m. Pod výtokem z rybníka potok Stříble silně meandruje. Rybník je zachycen na prvním (Hanischowitzeg T.) i druhém (bez názvu) vojenském mapování a na stabilním katastru (Hannuschower). Rybník je v současnosti zachován v menším rozsahu, než zachycují archivní mapy.

Zdroj: HEIS VÚV, I. a II. voj. mapování (mapire.eu), Stabilní katastr (ÚAZK); Kuča et al., 2020; Kožíšek, 1906

Rybník Hanušov (foto ČVUT 2022)

Hráz a rybník Hanušov jsou zakreslené na mapách I. a II. vojenského mapování i na indikační skice stabilního katastru (Laboratoř geoinformatiky UJEP; ÚAZK)

Rybník Hanušov (foto: ČVUT, 2022)

H4 Hráz Komorního rybníka – Dolení Komora

Hráz rybníka Dolení komora (Komorní rybník) je dlouhá cca 110 m, přehrazuje údolí Záhornického potoka. Je funkční, vede po ní cesta. Je zachycena na archívních mapách (II. vojenské mapování, stabilní katastr) i na DMR 5G, pouze první vojenské mapování vychází na kraj topografické sekce, rybníky zde jsou zachyceny jen schematicky. Je mírně do oblouku, nepříliš vysoká a v krajině nijak zvlášť výrazná.

Zdroj: I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK)

R4 Komorní rybník – Dolení Komora

Komorní rybník na Záhornickém potoce ve vsi Nouzov je tvořen třemi rybníky oddělenými úzkými nízkými hrázemi – Dolení, Prostřední a Hoření komora. Takto je zachycen i na mapě druhého vojenského mapování a stabilního katastru (1842), kde jsou všechny tři rybníky pojmenovány (Unterer Kammer Teich). Mapa prvního vojenského mapování zachycuje pod hrází rybníka Vražda soustavu čtyř drobných rybníků. Protože jde o okraj topografické sekce, je zákres velmi schématický, lze tedy předpokládat, že se jedná o Komorní rybník. Dnes vedou po hrázích cesty, vč. silnice první třídy Jičín-Poděbrady, takže se může Komorní rybník jevit jako jeden rybník rozdělený cestami. Na mapě Stabilního katastru cesty na hrázích nejsou, a přesto je rybník rozdělen na tři komory. Celkově je Komorní rybník protáhlého tvaru se zátočinami. Záhornický potok se do něho vlévá z jihovýchodu, poté co opustil rybník Vražda. Odtéká směrem jihozápadním a asi po 400 metrech se vlévá do Smíchovského potoka. Šířka na hrázi je asi 111 metrů, délka asi 640 m. Na severních březích se nachází chalupy vesnice Nouzov, na jižních převážně les.

Zdroj: HEIS VÚV, I. a II. voj. mapování (mapire.eu), Stabilní katastr (ÚAZK); Kuča et al., 2020.

Komorní rybník je tvořen rybníky Dolení, Prostřední a Hoření Komora; mapa II. vojenského mapování a současné ortofoto (Laboratoř geoinformatiky UJEP, ČÚZK)

Hráz rybníka Dolení komora s jižním okrajem zástavby Malého Nouzova (foto: K. Kuča, 2018).

Letecký pohled ukazuje rybniční soustavu na Záhornickém potoce – rybníky Dolní, Prostřední a Horní komora a rybník Vražda. Hráz rybníka Prostřední komora je vedena diagonálně (foto: ČVUT, 2022)

H10 Hráz Jakubského rybníka

Hráz Jakubského rybníka je orientována severozápadním směrem a navazuje na Pustý rybník. Šířka rybníka u hráze je asi 309 m. Pod hrází se nachází bývalý Jakubský mlýn, památkově chráněné roubené stavení ze 17. století a novější stavba. Po hrázi vede silnice spojující Záhornici a vsi západně od rybníka. Hráz (resp. rybník) je zachycena na všech archivních mapách (I. a II. vojenské mapování, stabilní katastr) i na DMR 5G. Za pozornost stojí železobetonový přeliv a výpusti. V krajině je patrná také díky silnici a doprovodné vegetaci.

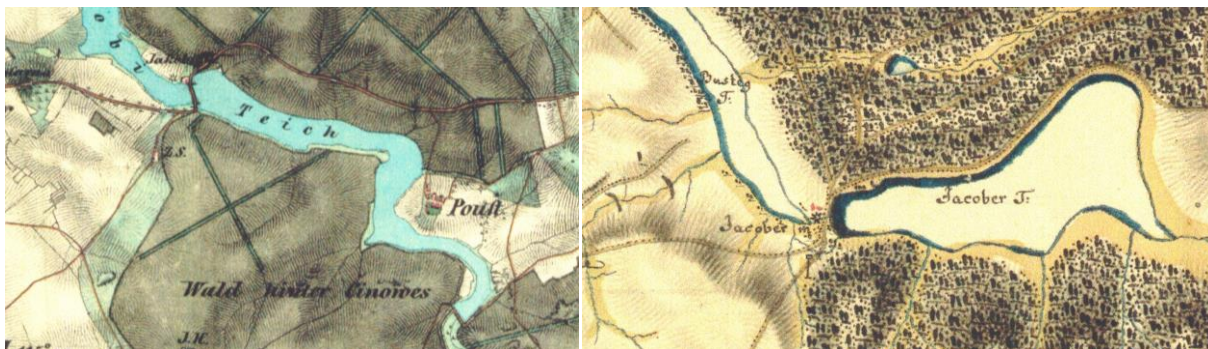
Zdroj: Památkový katalog, I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK)

R11 Jakubský rybník

Průtočný Jakubský rybník na Štítarském potoce patří k deseti z původně 102 rybníků vybudovaných na dymokurském panství. Dochoval se víceméně ve stejném rozsahu, zatímco většina okolních rybníků byla v průběhu let zrušena a změněna na pole a louky. Zaznamenává jej Müllerova mapa Čech z roku 1720, objevuje se i na Mladějovského mapě Dymokurských rybníků kolem roku 1713 (1906). Je zachycen na mapě I. vojenského mapování (Jacobser T.) i II. vojenského mapování pod společným názvem Jakobi Teich spolu s vedlejším Pustým rybníkem. Rybník má podlouhlý zvlněný tvar. Od jihovýchodu jej napájí Štítarský potok. Hráz je orientována severozápadním směrem a navazuje na Pustý rybník. Šířka u hráze je asi 309 m, délka 2,5 km. Jakubský rybník je svojí rozlohou původně 62 ha (dnes cca 43 ha) největším dochovaným rybníkem dymokurské soustavy. Na břehu rybníka se nachází ves Poušť, jinak je rybník obklopen lesem. Pod hrází se nachází bývalý Jakubský mlýn, památkově chráněné roubené stavení ze 17. století a novější stavba. Po hrázi vede silnice spojující Záhornici a vsi západně od rybníka. Rybník byl pojmenovaný podle dnes již zaniklého kostela sv. Jakuba v osadě Poušť.

Zdroj: Památkový katalog, HEIS VÚV, I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); Müllerova mapa (ÚAZK); Kuča et al., 2020; Pešta, 2005; Kožíšek, 1906

Jakubský rybník s hrází a Jakubským mlýnem na mapě I. a II. vojenského mapování (Laboratoř geoinformatiky UJEP)

Hráz Jakubského rybníka s Jakubským mlýnem – historická a památkově chráněná roubená část mlýna je skryta pod hrází (foto K. Kuča, 2018)

Jakubský rybník (na dolním snímku pohled od Pouště s průhledem na Jakubský mlýn)(foto: K. Kuča, 2018)

H13 Hráz Štítarského rybníka

Přímá výrazná hráz dlouhá cca 340 metrů přes nivu Štítarského potoka je nejvýraznější památkou na zaniklý Štítarský rybník. Hráz je dodnes zřetelně patrná, podtržená alejí starobylých lip vč. památného dubu letního chráněného jako památný strom. Pod hrází stával Štítarský mlýn zakreslený na archivních mapách (I. a II. vojenské mapování, Stablní katastr) a dodnes dochovaný, byť přestavěný a nefunkční. Hráz je jako terénní útvar zachycena i na topografických mapách a zcela výrazná je na DMR 5G. Hráz patří v rámci modelového území k nejvýraznějším příkladům dochované hráze u v minulosti zaniklého rybníka.

Zdroj: I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stablní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK), ÚSOP

R13 Štítarský rybník

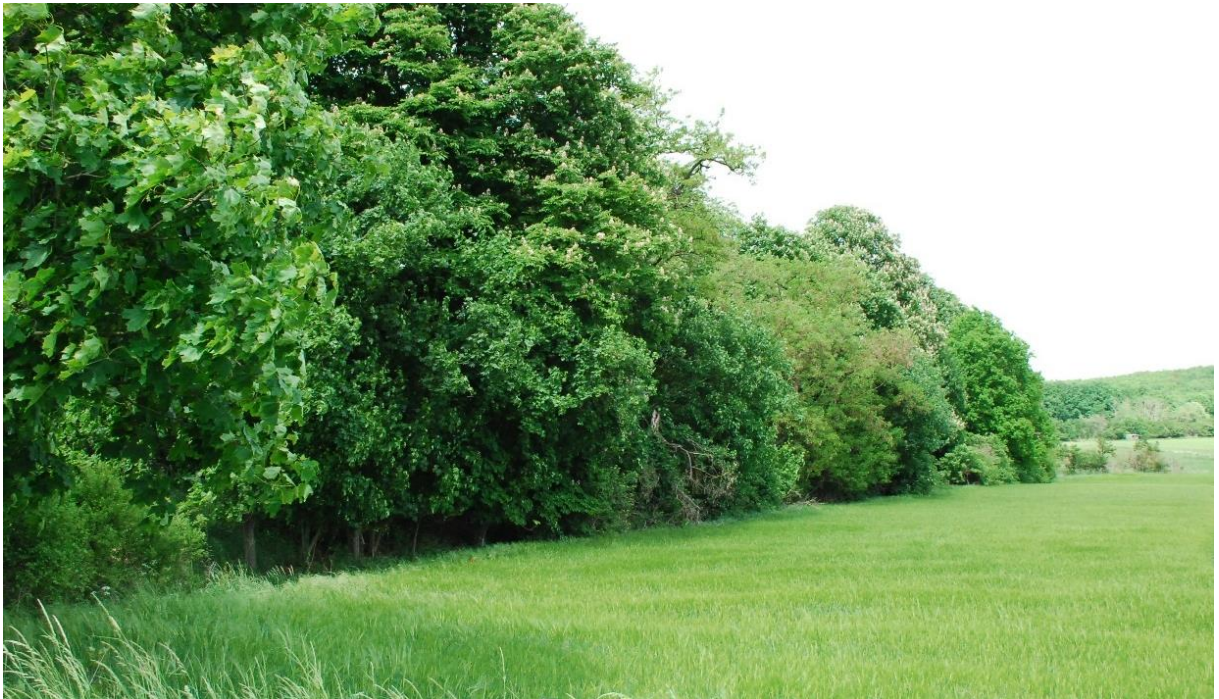
Štítarský rybník severně od Městce Králové patřil k největším na Štítarském potoce (asi 88 ha). Byl vypuštěn v roce 1864, dochovala se z něj dodnes výrazná hráz. Dnešní Štítarský rybník západně od Vinice je pouhým nepatrným zlomkem původní rozlohy rybníka, na jehož místě se nyní nachází pole a louky a několik drobných vodotečí, původních přítoků rybníka, s břehovými a doprovodnými porosty. Štítarský rybník ve svém původním rozsahu je zachycen na I. i II. vojenském mapování (Štitary T., Stitar Teich) i stablním katastru (Stidtarer). Rybník pravděpodobně zaznamenává i Müllerova mapa Čech z roku 1720 (vzhledem k poloze Vinice to ovšem není zcela jisté), objevuje se také na Mladějovské mapě Dymokurských rybníků kolem roku 1713 (1906). Na III. vojenském mapování je již vypuštěný. V dnešním redukovaném rozsahu musel být Štítarský rybník zřízen až později.

Zdroj: HEIS VÚV, I., II. a III. voj. mapování (mapire.eu); Stablní katastr (ÚAZK); Müllerova mapa (ÚAZK); Kuča et al., 2020; Pešta, 2005; Kožíšek, 1906

Štítarský rybník na mapách I. a II. vojenského mapování. Na mapě I. vojenského mapování leží hráz na styku mapových listů a není proto patrná (mapire.eu)

Hráz Štítarského potoka (foto: I. Vorel, 2022)

Plocha zaniklého velkého Štítarského rybníka s mohutným stromořadím na hrázi (foto: I. Vorel, 2022)

Hráz Štítarského potoka (foto: K. Kuča, 2018)

H15 Hráz rybníka Bílek

Asi 150 metrů dlouhá přímá hráze v severojižní orientaci je zachycena na archivních mapách (I. a II. vojenské mapování a stabilní katastru), na III. vojenském mapování je ještě zřetelná jako terénní linie, byť rybník již neexistuje. V současnosti již není hráze zaniklého rybníka v krajině zřetelná, není patrná ani na DMR 5G.

Zdroj: I. a II. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); DMR 5G (ČÚZK)

R16 Rybník Bílek

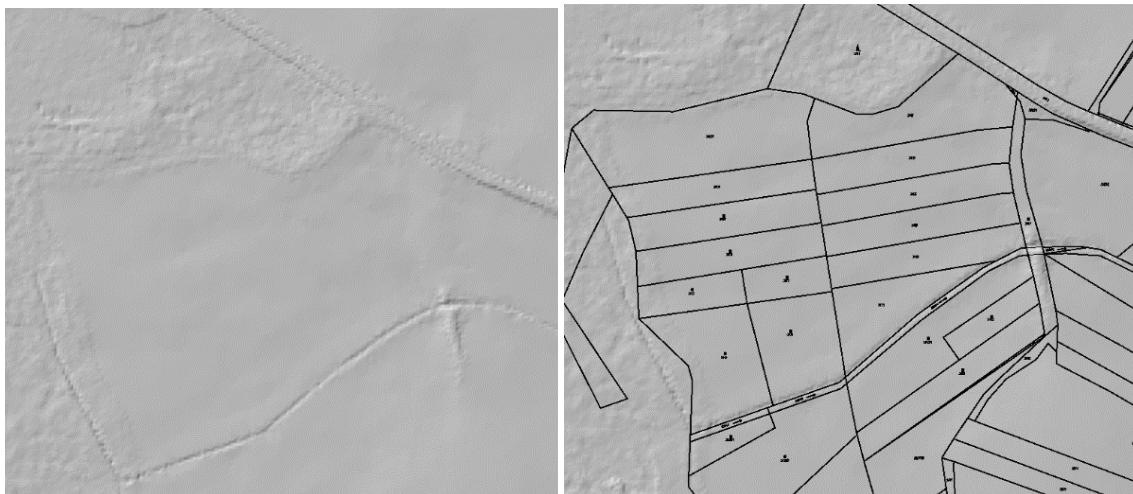
Rybník Bílek (Piller T., Bílek) severozápadně od Městce Králové je zachycen na mapách I. a II. vojenského mapování i na mapě stabilního katastru, zatímco na mapě III. vojenského mapování již zachycen není. Musel tedy zaniknout kolem poloviny či po polovině 19. století. Dnes jsou na místě pole a louky a nelesní zeleň v pramenné oblasti drobných potoků, kde lze přítomnost někdejšího rybníka jen tušit.

Zdroj: HEIS VÚV, I., II. a III. voj. mapování (mapire.eu); Stabilní katastr (ÚAZK); Kuča et al., 2020; Kožíšek, 1906

Rybník Bílek s hrází na mapách i. a II. vojenského mapování ((Laboratoř geoinformatiky UJEP)

Na mapě DMR 5G je hráz vidět minimálně, ,na průmětu katastrální mapy je však nevelká terénní vlna vyznačena pozemkovými hranicemi (ČÚZK)

Na fotopanoramatu je vidět plocha zaniklého rybníka Bílek (orná půda) v blízkosti Městce Králové. Stopa zaniklého rybníka v lokalitě Bílek severozápadně od Městce Králové v plochách polí již není patrná, vystupuje mírně – zarostlá náletovou vegetací – nad pravým břehem potoka (na snímku vlevo od cesty) (foto I. Vorel, 2022)

H26 Hráz rybníka Netušil

Stopy po hrázi zaniklého rybníka zachycené pouze mapou I. vojenského mapování nejsou v současnosti čitelné ani na DMR 5G.

Zdroj: I. voj. mapování (mapire.eu); DMR 5G (ČÚZK)

R28 Rybník Netušil

Velký rybník na Smíchovském potoce jižně a jihozápadně od Chotěšic je zachycen na mapě I. vojenského mapování (Neduschiller T.), zaznamenává jej pravděpodobně (vzhledem k poloze dvora Slavíkov) i Müllerova mapa Čech z roku 1720, objevuje se také na Mladějovské mapě Dymokurských rybníků kolem roku 1713 (1906). Na II. vojenském mapování a stabilním katastru již zachycen není. Musel tedy zaniknout mezi koncem 18. a první třetinou 19. století. Na většině plochy bývalého rybníka převažují louky, částečně pole. Po hrázi rybníka západně od Chotěšic vedla důležitá silnice Jičín-Poděbrady, jak zachycují archivní mapy před vysušením (I. vojenské mapování) i po vysušení rybníka (II. a III. vojenské mapování). Když byla dnešní silnice první třídy přeložena, hráz vysušeného rybníka v nivě Smíchovského potoka téměř zanikla. V současnosti je jen nevýrazně patrná na DMR 5G, kde se projevuje jako slabá plochá terénní vlna uvnitř zemědělské půdy.

Zdroj: I. voj. mapování (mapire.eu); Müllerova mapa (ÚAZK); Kuča et al., 2020; DMR 5G (ČÚZK); Kožíšek, 1906

Rybník je zobrazen na mapě I. vojenského mapování. Zaniklý rybník je pod názvem Netusil patrný na Indikační skice mapy stabilního katastru z roku 1842 (mapire.eu, ÚAZK)

Stopa hráze sice v krajině není patrná, ale je vidět na současné katastrální mapě, kde je fixovaná pozemkem někdejší (nyní přeložené) komunikace (ČÚZK)

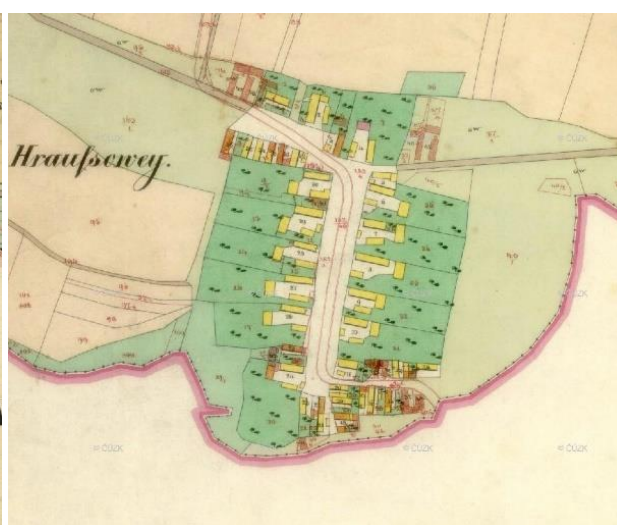

V otevřené krajině připomíná plochu rybníka velký blok orné půdy (foto: I. Vorel, 2022)

U1 Vinice

Půdorysně zalomená silniční návesovka kolonizačního původu, položená v mírně zvlněné krajině Polabí, je od roku 1995 chráněná jako vesnická památková zóna. Její vznik se klade do souvislosti s existencí dnes již zaniklé tvrze Štítary, umístěné na návrší nad dnešní vsí. První písemný doklad pochází až z roku 1673 (1654). Pravidelnou obdélnou náves lemují usedlosti umístěné na úzkých hlubokých parcelách. Jejich budovy jsou sdruženy kolem obdélníkových dvorů uzavřených pásem stodol. V dochované zástavbě převládají roubené přízemní stavby pocházející z konce 18. až počátku 19. století. Interiér návsi doplňuje dřevěná sloupová zvonička a kamenný kříž. Jedná se o velmi hodnotné vesnické sídlo s nenarušenou původní zástavbou. Areál usedlosti čp. 9 s přízemním zděným domem a jádrem z druhé poloviny 18. století situovaný na východní straně návsi je od roku 2011 památkově chráněný.

Zdroj: Památkový katalog, Historický lexikon obcí; Kuča, 2009

Vinice na Indikační skice z roku 1842 a na originální mapě stabilního katastru (1842, reambulace 1873) (ÚAZK)

Vinice – náves (foto: K. Kuča, 2012)

A1 **Ovocná alej západně od Záhornice k lesu**

Tradiční alej ovocných stromů v zemědělské mírně členité krajině, dotváří ráz krajiny.

Zdroj: Význačné aleje české krajiny (Arnika a VÚKOZ)

Na originální mapě stabilního katastru z roku 1842 není alej značena, na mapě III. vojenského mapování je již patrná (ÚAZK, Laboratoř geoinformatiky UJEP)

Na současné ortofotomapě je vidět výrazná, ale mezernatá alej (ČÚZK)

Alej západně od Záhornice lemuje silnici do Dymokur (foto: I. Vorel, 2022)

A2   Ovocná alej u silnice Záhornice – Malá Strana

Tradiční alej ovocných stromů v zemědělské mírně členité krajině, dotváří ráz krajiny.

Zdroj: Význačné aleje české krajiny (Arnika a VÚKOZ)

Alej je působivým prvkem mírně zvlněné zemědělské krajiny (foto: I. Vorel, 2022)

VOREL, L., KUČA, K., KUPKA, J., VONDRÁČKOVÁ, S., VACEK, O. et al. (2022). *Rožďalovické a Dymokurské rybníky (ORP Poděbrady)*. Specializovaná mapa s odborným obsahem (<https://www.krapr-naki.cz>)